SCHIERMONNIKOOG — DE LAUWERS — DE SCHOLBALG.

DOOR

Mr. W. W. BUMA,

Lid van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

October 1872.

Wumkes.nl

Wumkes.nl

SCHIERMONNIKOOG — de LAUWERS — de SCHOLBALG.

Het eerste deel, eerste stuk van de *Natuurlijke Historie der Provincie Groningen* van Drn. R. WESTERHOFF en G. A. STRATINGH werd eerst in 1839 (te Groningen bij J. Oomkens) uitgegeven, ofschoon, blijkens het voorberigt van laatstgenoemden, de 18 eerste vellen en dus tot bladz. 288, die hun gemeenschappelijk werk waren, reeds in Augustus 1830 waren afgedrukt. Op bladz. 197 en 198 nu van dit werk wordt gesteld, »dat de oude Lauwers voorheen ten *westen* van het eiland Schiermonnikoog heeft geloopen." Tot staving dezer stelling beroept men zich alleen op het gezag van ALTING in zijne bekende *Notit. Batav. et Fris. antiq.* en op een bij DRIESSEN, *Mon. Gron.*, IV, 848 vermelden Giftbrief van, zooals de schrijvers zeggen, den jare 1414.

In het zelfde jaar1839 verscheen te Groningen de 2e druk van Dr. N. WESTENDORP'S *Beknopte beschrijving der Prov. Groningen*, waarin deze op bladz. 306 integendeel schreef:

»Tusschen Rottumeroog en Schiermonnikoog liep weleer de oude Lauwers door, die de scheidstroom was tusschen Friesland en Groningen."

Wumkes.nl

In 1844 gaf Dr. R. WESTERHOFF in het licht zijn werk: *De Kwelderkwestie nader toegelicht* (te Groningen bij Hoitsema), en zeide aldaar, even als hij in 1830 had gedaan, op bladz. 154:

»Naar 't schijnt heeft deze rivier (de Lauwers), ten minste tot aan de 15e eeuw, *ten westen* langs het eiland Schiermonnikoog geloopen," terwijl die geleerde er nu bijvoegde deze gevolgtrekking: »*waardoor dit eiland vroeger aan deze Provincie behoord heeft,*" wordende voorts door hem de zelfde Giftbrief en de bovengenoemde plaats der *Nat. Hist. van Gron.* ten bewijze aangehaald.

Drie jaren later, in 1847, verscheen het werk van Dr. G. A. STRATINGH: *Aloude Staat van ons Vaderland,* (Gron. Schierbeek). In dit geschrift blz. 288 env. leest men het volgende:

»Oorspronkelijk schijnt zij (de Lauwers) meer westwaarts en op zich zelve in de Lauwerzee, ja nog verder hierdoor geloopen te hebben, daar men haar terug vindt in den stroom, die uit dien boezem langs de Groninger Wadden kronkelt, voor zoo verre die stroom niet verzand is. Want zoo heet de thans verstopte geul *ten oosten* van Schiermonnikoog *de oude Lauwers* en het vervolg daarvan ten westen van de Kapers en Boschplaat *de Lauwers.* Zij schijnt alzoo ten zuiden van deze platen en de Haringplaat langs een deel van het gewone vaarwater of langs een anderen weg over de Wadden tot in de Eems gestroomd te hebben. Zoo kon zij als de hoofdstroom beschouwd worden en de *Lauwerzee* als haar boezem, waarin veeleer de *Hunse,* niet de *Lauwers* in deze rivier viel,

Wumkes.nl

zoo als thans het geval is. De vereenigde uitloop van beiden is tegenwoordig ten westen van Schiermonnikoog. Het heeft ons toegeschenen, dat de Lauwers, ook nog vroeger, ten westen van dit eiland geloopen heeft, op grond, dat in zeker register van het jaar 1398 voorkomt het eiland »*Moencke, Langenoe-ende ende Bercmere*" als gelegen tusschen de *Lauwers* en de *Wester-Eems,* en dat onder dit eiland vermoedelijk *Schiermonnikoog*, hetwelk oudtijds ook eenvoudig *Monicoga* heette, te verstaan mag zijn. Dr. WESTERHOFF schijnt nog niet afkeerig van dit gevoelen. Het kan evenwel zijn, dat hier aan dien nieuwen vereenigden uitloop ten westen van Schiermonnikoog gedacht moet worden, als toen reeds in de plaats van de *oude Lauwers* ten oosten van dit eiland gekomen. Hoe dit zij, de oude en nog overgeblevene loop van de Lauwers door de Groninger Wadden is een opmerkingswaardig en krachtig bewijs voor de stelling, dat die Wadden aleer tot de kust behoord en meer of min vast land daargesteld hebben."

In het zelfde evengemeld jaar 1847 werd van den Staat concessie gevraagd, om geheel de Lauwerzee door aandamming van Schiermonnikoog, oost aan de provincie Groningen, west aan Friesland, droog te maken en te ontginnen.

Deze aanvraag vond bij de Provinciale Staten van Groningen een zeer toegenegen oor, bij die van Friesland juist het tegendeel. Het zeer ongunstig verslag van eene dien tengevolge benoemde Rijks-commissie, gedagteekend 26 Mei 1851 (gedrukt te Leeuwarden ter Provinciale Drukkerij bij de Wed. v. d. Bosch 1851)

Wumkes.nl

deed geheel dit onbekookt ontwerp vervallen, maar gaf aanleiding tot eene nadere Rijks-commissie, die den 26 Junij 1853 voorsloeg eene veel meer beperkte indijking van het langs Frieslands kusten gelegen gedeelte van de Lauwerzee, zullende de nieuwe dijk hoofdzakelijk loopen langs de zuider- en ooster-boorden van de tegenwoordige scheepvaartsgeul, van de Zoutkamp naar Oostmahorn, en binnen zich hebben een nieuw te graven groot scheepvaarts kanaal.

Aan het slot van haar verslag (gedrukt te Leeuwarden als voren 1853) gaf deze commissie als hare meening te kennen, dat, indien haar ontwerp werd uitgevoerd, het evengemeld kanaal voor een gedeelte met de sluizen op Friesch grondgebied zou liggen, dat dit voor Groningen hinderlijk zou wezen en dat hierom de grenzen tusschen de provinciën Friesland en Groningen anders zouden moeten geregeld worden, met overweging naar billijkheid van alle omstandigheden.

Behalve dit nieuwe ontwerp in 't algemeen, vond ook in 't bijzonder de voorgeslagene grensverandering in Friesland tegenstand.

In de door mij op den 7 October 1853 aan eene commissie uit de Staten van beide provinciën ingediende Memorie (gedrukt bij P. v. Heijningen Bosch te Gron. 1854) blz. 112 zeide ik daaromtrent: »Als een staal van eenzijdigheid mag ik mij niet onthouden van te wijzen op hetgeen aan het einde van het tweede rapport der Rijks-commissie, d.d. 26 Junij 1853, voorkomt, omtrent het wenschelijke eener nieuwe grensregeling tusschen de provinciën, waardoor het

Wumkes.nl

ontworpen Reitdiepskanaal tot aan den Band, nu nagenoeg alles Friesch territoir, tot de provincie Groningen zou overgaan. Hiervan zou het verdere gevolg in de toekomst worden, dat de nu genoegzaam geheel onder de provincie Friesland behoorende Lauwerzee en de daarin op den duur vooruit te ziene nieuwe aanwas aan de noord- en oostzijde van 't ontworpen Reitdiepskanaal onder de provincie Groningen zou komen."

Ook de Friesche leden van de laatstgemelde Statencommisie behielden zich tegen die grensregeling voor, dat Friesland daardoor niet benadeeld zou worden (bladz. 36 van laatstgemelden druk). Daar echter ook de Provinciale Staten van Friesland op den 8 Mei 1854 zich geheel tegen dit nadere Indijkings-ontwerp verklaarden, is daarvan niets gekomen en is er gevolgelijk ook van die grensregeling niet meer sprake geweest.

Etlijke jaren later, in 1865, verscheen te Groningen bij J. B. Wolters het werk van Dr. R. WESTERHOFF: *Twee Hoofdstukken uit de geschiedenis van ons Dijkwezen enz.* In de noot op blz. 383 werd, onder beroep op de hiervóór aangehaalde plaatsen van *de Nat. Hist. van Gron.* en van *de Kwelderkwestie*, o. a. gezegd: »De Hunse, in vereeniging met de Aa en verder op met de Lauwers, stortte zich vroeger, onder den naam, niet van *Hunse*, maar onder dien van *Lauwers*, *ten westen* langs Schiermonikoog in zee, zich *later* evenwel nog eenen anderen en tweeden weg banende *ten oosten* van evengenoemd eiland." enz.

Van 1858—1862 was Archivaris van Friesland de

Wumkes.nl

Heer T. R. DIJKSTRA. Deze vond in het Provinciaal Archief onder de kloosterpapieren een tot dusverre onopgemerkt gebleven Latijnsch charter betreffende Schiermonnikoog van den jare 1465; hij deelde het mij mede en raadpleegde mij over den inhoud en over eene vertaling. Na zijn vroegen dood bleek het stuk tijdelijk onvindbaar te zijn.

In 't begin van 1868 zag ik met belangstelling op bladz. 18 van de *Geschiedenis en beschrijving van Schiermonnikoog* van den Heer A. WINKLER PRINS (Amst. Loman en Verster 1867), dat de inhoud van dat charter aan dezen schrijver bekend was geweest. Nader onderzoek dientengevolge deed toen het oorspronkelijke weer op 't Archief voor den dag komen. Om te zorgen, dat de juiste inhoud voortaan bekend en toegankelijk bleef, liet ik van dat oorspronkelijke onder mijn oog eene naauwkeurige kopij vervaardigen en schonk deze in Maart 1868 aan 't Friesche Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

Inmmiddels had ik, ter gelegenheid van de door de provincie Groningen verlangde afsluiting van het Reitdiep bij de Zoutkamp aanleiding, om op een voorstel van wege het Bestuur dier provincie te antwoorden en deed dit bij mijn *Antwoord aan den Heer D. H. Andreae* enz. (Leeuwarden, ter Provinc. drukkerij) dd. 8 Maart 1868.

In dit *Antwoord* zeide ik — indachtig aan de in 1853 en 1854 besprokene grensregeling en aan de door Dr. WESTERHOFF omtrent de Lauwers en Schiermonnikoog geuite meening — het navolgende op bladz. 21—23:

Wumkes.nl

§ 41. »Bekend is het, dat sedert reeds meer dan duizend jaren de *Lauwers* (flumen Labeke) de scheiding was tusschen Friesland en het land dat nu de provincie Groningen uitmaakt. Reeds St. Willehad reisde van Dockum over die rivier naar *Humarcha (Oldehove* in *Humsterland)* De door inbraak van de wateren der *Noordzee* ontstane inham draagt naar die rivier den naam van *Lauwerzee.*

§ 42. Die vroegere streek lands werd aan de noordwestzijde in alouden tijd doorsneden, door de uit het latere *Dokkumerdiep* en uit *Oostdongeradeel* zich ontlastende wateren, die door het zeegat tusschen *Ameland* en de *west*zijde van *Schiermonnikoog* in de *Noordzee* uitliepen.

Dit zeegat droeg van ouds, nog in de 16e eeuw en ook nog o. a. in de 18e, op de Groninger kaart van Beckeringh, den naam van *Scholbalg; balg, zeegat,* waardoor de onder den naam van *schol* bekende *visch* uit zee werd aangebragt.

Eerst later heeft het in den mond der *Groninger* schippers, die daardoor in de *Noordzee* uitvoeren, den naam van het *Friesche* gat gekregen, omdat het, tusschen twee Friesche eilanden doorschietende, geheel tot *Friesland* behoorde, in tegenstelling van het zeegat ten oosten van *Schiermonnikoog,* dat tusschen *Friesland* en *Groningen* gemeen was.

§ 43. De straks gemelde landstreek, nu de *Lauwerzee,* werd in den zelfden alouden tijd doorsneden door de rivier de *Lauwers*, die aan de *oost*zijde van *Schiermonnikoog* tusschen dat eiland en het Groninger *Hunsego* doorstroomde, en van daar verder oostwaarts

Wumkes.nl

naar de zijde van de *Eems*, ten noorden van de kust van *Groningen*, zijn weg vervolgde.

Van hier, dat nog op de hedendaagsche zee- en andere kaarten het later bijna geheel verzande zeegat tusschen *Schiermonnikoog* en de Groninger kust, en van daar langs deze noordkust nog altijd den ouden naam van de *Lauwers* heeft behouden, terwijl ook de in de *Noordzee* schietende *buitengronden van de Lauwers* nog aldaar worden aangewezen. Van hier ook, dat, zoo ver de geschiedenis gaat, *Schiermonnikoog* altijd tot *Friesland* bewesten de *Lauwers* heeft behoord.

Reeds in 1465 was dat eiland, boven menschen geheugen, *èn* eigendom van de abtdij *Klaarkamp* onder *Rinsumageest* in *Friesland*, *èn* behoorende tot *Friesland* en onder het bisdom *Utrecht*, terwijl het, over de *Lauwers*, oostelijk naast gelegen *Hunsego* onder het bisdom *Munster* behoorde. Ook de Friesche taal op *Schiermonnikoog* kenmerkt zich door de bewaring van klanken en woordvormen, eigen aan de overoude Friesche Wester-Lauwersche taal, maar aan den vasten wal van *Friesland* uitgestorven.

Die *Lauwers* nam wel aan den zuid-westhoek van *Hunsego* in zich op de uit het oosten komende wateren van de *Hunse*, later *het Reitdiep* genaamd, maar deze aldus vereenigde stroomen bleven toch, tot in de *Noordzee* toe, den naam alleen van *Lauwers* behouden, even als de *Hunse*, nadat hij in of bij *Groningen* de wateren van de *Aa* had ontvangen, evenwel uitsluitend den eersten naam had behouden.

In latere eeuwen schijnt de aldus vereenigde stroom, gehinderd door de verzanding van het naast aan de

Wumkes.nl

Noordzee reikend rivierbed ten oosten van *Schiermonnikoog*, zich van lieverlede naar het noord-westen eene nieuwe geul te hebben gebaand tot in de geul van het *Dokkumerdiep*, en vervolgens ook, met dat water en dat uit *Oostdongeradeel* vereenigd, den weg daarvan door de Scholbalg naar de *Noordzee* te hebben gekozen.

Nog heden evenwel kan, volgens de zeekaarten, de oorspronkelijke *Lauwers* ten oosten van *Schiermonnikoog*, schoon uit zee komende zeer droog en gevaarlijk, met ligte vaartuigen worden gebruikt en op de kaart van *Groningen* van BECKERINGH van de vorige eeuw komt ze zelfs nog als bestond voor.

Wanneer er dus sprake viel van in de Lauwerzee de grens tusschen *Friesland* en *Groningen* te zoeken, dan zou *niet* de geul van *Lauwers* en *Hunse*, thans vereenigd naar den *Scholbalg* (het Friesche gat) en zoo *bewesten Schiermonnikoog* naar de *Noordzee* loopende, maar dan zou de loop van de *oorspronkelijke Lauwers* door de *Lauwerzee, beoosten Schiermonnikoog* langs naar de *Noordzee*, de oude grensscheiding aanwijzen. In de *natuurl. Historie der prov. Groningen*, door Drs. STRATINGH en WESTERHOFF, wordt dan ook teregt op bladz. 185 gezegd: »dat de *Groninger Wadden* ten *westen door de Lauwers* en ten *oosten* door de *Wester-Eems* worden bepaald." Men zie dit ook aldus aangewezen op de Wadkaart, behoorende bij de verhandeling over de *Kwelderkwestie* van Dr. R. WESTERHOFF Gron., 1844."

Van voormeld antwoord werd door mij o. a. ook aan Dr. R. WESTERHOFF een exemplaar toegezonden.

Als lid van het Friesch Genootschap van Geschied-,

Wumkes.nl

Oudheid- en Taalkunde ontving die geleerde, mede op zijn tijd, het veertigste verslag der handelingen van dat genootschap, uitgebragt in de vergadering van 20 Augustus 1868.

Op bladz. 169 van dit verslag werd gezegd: »Van den heer Mr. W. W. BUMA ontvingen wij ten geschenkē een afschrift van een stuk van 1465, waaruit blijkt, dat reeds destijds sedert menschen geheugen *Schiermonnikoog* tot *Friesland* en wel tot het klooster *Klaarkamp* behoorde."

In deze vermelding schijnt Dr. WESTERHOFF aanleiding te hebben gevonden om zijne vroegere beweeringen omtrent dat eiland en de Lauwers te vernieuwen. Althans van die vermelding uitgaande, deed hij dit in een vertoog getiteld: *Eenige bladzijden betrekkelijk de geschiedenis van Schiermonnikken Oog en van de Lauwers,* gedagteekend *Warfum,* den 28 Nov. 1870, geplaatst in de *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen,* deel VIII, bladz. 292—317, en, nadat hij door een naamloos schrijver uit *Leeuwarden* over dit vertoog op weinig gepaste wijze was aangevallen, nader in een vervolg, get.: *Nog eenige bladzijden* enz. strekkende hoofdzakelijk tot wederlegging van den Anonijmus, van bijna dubbelde uitgebreidheid, gedagteekend 16 Februarij 1872, voorkomende in die zelfde *Bijdragen*, deel IX, bladz. 175—221.

In geen dezer beide vertoogen maakt Dr. WESTERHOFF evenwel eenige melding van hetgeen, regtstreeks zijn onderwerp betreffende, door mij in het *Antwoord*

Wumkes.nl

aan den Heer D. H. Andreae was geschreven en hier vóór bladz. 345 volg. is herhaald. (*)

Bovendien kent Dr. WESTERHOFF aan de zoo even opgenomene zinsnede van 't verslag van 't Friesch Genootschap eene geheel andere bedoeling dan de ware toe, en oordeelt hij over den inhoud van het charter van 1465 zonder dit stuk in zijn geheel te kennen.

Ook bestaan er nog al eenige aan Dr. WESTERHOFF onbekend geblevene gegevens, die in dezen invloed kunnen uitoefenen.

In 't belang van hetgeen naar mijn inzien geschiedkundige waarheid is, meen ik dus mij te mogen verstouten ook mijnerzijds op het onderwerp terug te komen.

De beide vraagpunten, waarop het hier hoofdzakelijk aankomt, zijn deze:

I. HEEFT HET EILAND SCHIERMONNIKOOG, DAT NU TOT FRIESLAND BEHOORT, OOIT VROEGER BEHOORD TOT DE LANDSTREEK, DIE NU DE PROVINCIE GRONINGEN UITMAAKT? DR. WESTERHOFF MEENT VAN JA! — ANDEREN MEENEN VAN NEEN!

II. LIEP DE RIVIER DE LAUWERS, TOEN DEZE, OMSTREEKS DEN TIJD VAN KAREL DEN GROOTEN OF KORT DAARNA, TOT GRENSSCHEIDING TUSSCHEN FRIESLAND EN HET LAND, DAT NU DE PROVINCIE GRONINGEN UITMAAKT, STREKTE, AAN DE WEST- OF AAN DE OOSTZIJDE VAN HET TEGENWOORDIG EILAND SCHIERMONNIKOOG IN DE NOORDZEE UIT? — DR. WESTERHOFF MEENT AAN DE OOSTZIJDE, ANDEREN GELOOVEN AAN DE WESTZIJDE.

(*) Volgens vriendelijke mededeeling aan mij door Dr. W. was dit *Antwoord*, toen hij schreef, hem niet bij der hand.

Wumkes.nl

I.

Wat het eerste punt betreft, moet ik aanvangen met op te merken, dat het volstrekt niet opgaat, om, uit de stelling in 't verslag van 't Friesch genootschap, »dat uit het charter van 1465 blijkt, dat reeds destijds Schiermonnikoog sedert menschen geheugen tot Friesland behoorde," af te leiden, zoo als Dr. WESTERHOFF, VIII, 298 en later, doet, eene tweede stelling, »dat men, dit zeggende, tevens gelooft, dat er een tijd zal zijn geweest, dat het niet onder Friesland behoorde." Juist de algemeene uitdrukking: *sedert menschen geheugen*, duidt aan, dat er van het tegendeel geene, 't zij dan geschiedkundige of andere geheugenis bestaat, en waar deze niet bestaat, welke aanleiding zou er dan zijn om het tegendeel te gelooven?

Ten allen overvloede kan ik aan Dr. WESTERHOFF de verzekering geven, dat dit door hem aan 't verslag toegekend geloof daaraan ten eenenmale vreemd is geweest.

Voorst oordeelde Dr. WESTERHOFF, VIII, 294—296, over den inhoud van 't charter van 1465 alleen naar 't geen de heer WINKLER PRINS in zijn werkje over Schiermonnikoog, bl. 18, 19, daaruit had overgenomen, maar kende het stuk in zijn geheel niet; hierdoor is hij tot de dwalende gevolgtrekking gekomen, dat uit het charter alleen het privaatregtelijk bezit van 't eiland door Klaarkamp, maar niet het onder Friesland behooren, zou blijken.

Vaak gemeld stuk, het oudste dat als oorspronkelijk *Charter* over Schiermonnikoog bestaat, immers bekend

Wumkes.nl

is, komt mij allezins belangrijk genoeg voor om het als *Bijlage A* hier achter in zijn geheel in den oorspronkelijken Latijnschen Text en als *Bijlage B* in eene Nederduitsche vertaling, die ik daarvan heb beproefd, bij te voegen.

Het oorspronkelijke stuk, zoo als het in 't Provinciaal Archief van Friesland wordt bewaard, is geschreven op perkament met eene vrij duidelijke staande hand, maar tevens met vele verkortingen (abbreviatiën), die de eerste lezing nog al bemoeijelijken. Het is voorzien van de twee aan francijnen staarten afhangende zegels, gedrukt in zwart was, van Johannes, Abt van Bethania (Foswerd), en Jacobus, Abt van St. Bonnifacius te Dockum, welke beide zegels, ook na nu ruim vier eeuwen nog zeer goed zijn bewaard en alleen aan de buitenranden een weinig hebben geleden. Een facsimilé van dit zoo merkwaardig wel bewaard gebleven stuk met zijne zegels vindt men als *Bijlage C* hier achter gevoegd. Het bevat een zoogenaamd *Vidimus*, dat is: eene verklaring van de evengenoemde zegelaars, gedagteekend op St Andries avond (dat is 29 November) 1465, »dat zij gezien en gelezen hebben den door den Bisschop van Utrecht van zijn zegel voorzienen en op den 6 Nov. 1465, dus slechts drie en twintig dagen te voren afgegeven en aan hen door den Abt van Klaarkamp vertoonden brief, waarvan de inhoud door hen in volledig afschrift wordt opgenomen en welk afschrift zij verklaren evenveel geloof te verdienen als het oorspronkelijk stuk zelf."

In den aanhef hunner verklaring noemen zij zich

Wumkes.nl

Abten der even gemelde kloosters *in Friesland en onder het bisdom van Utrecht (parcium Frisie, Trajectensis dyocesis).* In des Bischops brief zelf wenscht deze aan alle zijne onderhoorigen, vooral aan die gezeten *in Friesland onder zijn bisdom (per Frisiam nostre dyocesis)* heil; verder zegt hij dat, PETRUS, Abt van het klooster Klaarkamp, *in voornoemde landstreek en bisdom (parcium et dyocesis praedictarum)* aan hem heeft te te kennen gegeven, dat het eiland gewoonlijk genoemd *Schiramonekenaech in dezelfde landstreek en bisdom (parcium et dyocesis earundem)* aan gemeld klooster *sedert een tijd, die aller menschen geheugen te boven gaat, (a tempore omnium hominum memoriam excedente)* in volle regt heeft toegekomen en nog toekomt enz.

Verder verheft dan de Bisschop, uit kracht van zijn gezag over zijn bisdom, de op het eiland, mede sedert onheugelijken tijd, *(a tempore hujusmodi)* reeds bestaande *kapel* thans tot eene *Parochiekerk* enz.

Neemt men nu dit een en ander in aanmerking; leest men het stuk in geheel zijn zamenhang, en houdt daarbij in het oog, dat het over het zeegat ten oosten van Schiermonnikoog naast gelegene Hunsego, even als de verdere Groninger omlanden, reeds van Karel des Grooten tijden af onder het bisdom *Munster* behoorde (LEDEBUR, *Die fünf Münsterschen Gaue* etc. Berlin 1836, s. 4 en 5), dan blijkt toch wel ten duidelijksten uit dit charter van 1465, dat het eiland boven menschen geheugen behoorde aan 't klooster *Klaarkamp,* dat het onder het bisdom *Utrecht* en tot *Friesland* was behoorende, en dat er geen de minste sprake van was, dat het, gedurende het boven menschen geheugen

Wumkes.nl

gaand bezit van het Friesche *Klaarkamp*, onder het bisdom *Munster* en onder *Hunsego* zou hebben behoord.

Eindelijk weet men, dat de plaatsnamen het langst in hunnen oorspronkelijken vorm worden bewaard. Het charter van 1465, dat niet, zoo als dat van 1440, in 't Hollandsch, maar in 't Latijn is gesteld, geeft 's eilands naam in de Friesche taal op als: *Schiramoncken aech;* ook dit bewijst, dat het eiland Friesch was, en dat men daar de oude Friesche taal sprak, zoo als dit laatste, behoudens de wijzigingen door tijdsverloop, nog heden het geval is. (Zie HALBERTSMA, *Hulde aan G. Japiks*, II, 165—187 en WINKLER PRINS, *Schiermonnikoog*, bl. 90).

Tot in het vorige jaar 1871 was dit charter van 1465 het oudste alhier bekende stuk *Schiermonnikoog* onder dien naam betreffende. Wij hebben het echter aan Dr. WESTERHOFF te danken, dat de inhoud van genoemd charter door een nog vijf en twintig jaren ouder stuk ten eenenmale is bevestigd. Uit 's Rijks Archief toch heeft hij (*Bijdragen*, VIII, 315) voor het eerst bekend gemaakt en medegedeeld een afschrift (in een Memoriaal aldaar, het vijfde van Mr. JAN ROSA, griffier van den hove van Hollandt, folio 126, voorkomende) van een bevelschrift van Hertog PHILIPS van 23 October 1440; ook dit stuk wordt als *bijlage D.* hier achter bijgevoegd.

Tot toelichting daarvan ga het volgende vooraf.

In den zoen, die den 1 Sept. 1421 werd gesloten tusschen JAN VAN BEIJEREN, als Graaf van Holland, wegens zijne landen van Oostergoo en Westergoo en andere aan de *west*zijde der Lauwers gelegen, ter eenre,

Wumkes.nl

en de landen aan de *oost*zijde der Lauwers, tot aan den Wezer toe, ter andere zijde (*Chb.* I, 438), was bepaald, dat o. a. al de eilanden aan de *west*zijde van de Lauwers aan JAN en zijne nakomelingen zouden verblijven en daarentegen o.a. alle de eilanden aan de *oost*zijde van de Lauwers zouden verblijven aan de wederpartij, de landen tusschen de Lauwers en den Wezer, waaronder de landen van Hunsego enz. met name werden genoemd. Eveneens blijkt nit den zoen tusschen de landen zelve van Ooster- en Wester-Lauwers van Februarij 1422 (*Chb.* I, 446), dat de eilanden *bewesten de Lauwers bij Oostergoo* en *Westergoo* behoorden.

Het was voorts in die tijden eene niet ongewone zaak, dat men, meestal tegen geldelijke uitkeering, maar ook wel uit gunst, van een magtigen Landsheer brieven van vrij- en vredige vaart en verkeer verkreeg.

Het klooster *Klaarkamp* zelf had den 26 Sept. 1333 van Graaf WILLEM van Holland voor den proviand ten behoeve van haar klooster vrije en zelfs tolvrije doorvaart door s' Graven land verkregen, en daarbij bovendien ook de toezegging, dat, al was het, dat er tusschen den Graaf en Friesland eenige oorlog viel, die vrijheid toch stand zou houden. (*Chb.* I, 187.)

Ook de andere Friesche eilanden, Terschelling en Ameland, erlangden in de jaren 1387 tot 1428, ieder voor zich, vrije vaart en verkeer, niettegenstaande de oorlogen van Holland tegen Friesland. (Men zie, van Terschelling *Chb.* I, 245 van 22 April 1387; I, 246 van 3 Augustus 1387, en nog van 1387, I, 350 van 20 April 1405; voorts van Ameland I, 257 van 10 Junij 1396; I, 340 van 17 Nov. 1404; I, 352 van 6 Oct. 1405;

Wumkes.nl

nog van 10 Dec. 1405 en 21 Maart 1428, beiden in 't Rijks Archief.) Ook nog bij brief van 21 Mei 1441 verleent Hertog PHILIPS aan Ameland en Terschelling, die hem behoorlijk het bedongen geld voldoen, bescherming tegen de geweldenarijen der poorters van Enkhuizen en Medemblik (5e Memoriaal ROSA, 173 u. s. bij VAN LIMBURG BROUWER, *Borgoensche Charters*, 's Hage 1871, U—63).

Nu was het jaar 1440 blijkens de geschiedenis een onrustig jaar ter zee langs de Friesche kusten. (Zie U. EMMIUS, *Rer. Fris. Histor.* fol. 350 en WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, III, 538.)

Wel was Holland destijds met Friesland in vrede of eigenlijk in bestand, maar dit was op den 23 Februarij 1440 slechts tijdelijk verlengd (zie de brieven van PHILIPS, 17 en 23 Febr. 1440 en 31 Dec. 1441, bij VAN LIMBURG BROUWER, t. a. p. 54 en 66), en kon in zulke omstandigheden alligt worden verbroken of althans niet op nieuw worden verlengd.

Slechts zes dagen voor de weder verlenging des bestands, op 23 Febr. 1440, namelijk op den 17 Febr. 1440, waarschuwde nog Hertog PHILIPS de ingezetenen van Holland, Zeeland en West-Frieland, dat het bestand met de Oost-Friezen (door Oost-Friesland werd toen het tegenwoordige *Friesland* bedoeld) eindigen zou op den eersten Maart eerstkomende, en beval hun, goed toe te zien op de sloten en versterkingen, ten einde niet door den vijand verrast te worden, en de oorlogschepen in gereedheid te houden om daar mede zoo noodig de Oost-Friezen aan te tasten.

Geen wonder dus, dat de Abt van *Klaarkamp*, op

Wumkes.nl

het voetspoor zijner voorzaten, trachtte zijn tot *Friesland* behoorend eiland, voor 't geval van vredebreuk, tegen alle eventueel gevaar van de Hollandsche zijde, te behoeden door beschermbrieven van den Graaf van Holland.

Hertog PHILIPS doet in die brieven aan iedereen kond, dat hij, niet alleen omdat hij destijds met Oostergoo en Westergoo in vrede stond, maar ook voor het geval, dat die vrede in oorlog mogt overgaan, in zijne bescherming nam het aan DOMINICUS, Abt van Klaarkamp, toebehoorende eiland, genaamd *Werner-oog*, anders geheeten *Schiermonnik-oog* en wilde, dat die Abt en zijn convent en onderzaten, in dat eiland gezeten, èn nu (in den vrede met Friesland) èn alsdan (in onverhoopten oorlog met Friesland) van de zijnen en van die zijne zijde hielden ongehinderd en onbeschadigd zouden zijn en blijven.

Het springt in de oogen, dat, indien *Schiermonnikoog* destijds niet onder *Friesland* had behoord, de staat van oorlog of vrede met Oostergoo en Westergoo in dezen eene geheel onverschillige zaak ware geweest, waarvan geene melding in den brief had te pas gekomen.

De plaats van het eiland wordt voorts aangewezen door de vermelding, dat het naaste vaste land, waarbij het lag, was *Paidza (Paesens)* in *Oostergoo*, en dat het lag ten *oosten van Ameland.*

Ook dit wijst aan dat men het eiland in dezen brief tot *Friesland* rekende. Immers, had men het tot het ten oosten naastgelegene Hunsego in de Groninger Omlanden gerekend, dan had het voor de hand gelegen

Wumkes.nl

om dit als aan die zijde naastgelegen te vermelden.

Ik meen dus gerust te mogen stellen, dat deze brief van 1440 met dien van 1465 geheel en al overeenstemt, en dat uit deze brieven ontegenzeggelijk is bewezen, dat *Schiermonnik-oog* niet alleen in 1465, maar ook in 1440 en reeds vroeger aan *Klaarkamp* in eigendom en onder *Friesland* behoorde.

Ik zeg reeds *vroeger* (dan 1440), want de Hertog noemt des Abts *convent* op het eiland, waardoor niets anders kan worden verstaan dan de uithof met gewijde kapel en begraafplaats, die Klaarkamp aldaar, volgens den brief van 1465, sedert menschen geheugenis had gehad, en dat zoogenaamde convent moet er uit den aard der zaak reeds voor 1440 zijn geweest; terwijl bovendien de tijd van menschen geheugenis van 1465 af, ruggewaarts, toch wel niet korter dan tot in de laatst voorafgaande 14e eeuw op kan worden gerekend.

Let men er wijders op, dat de Abdij Klaarkamp in den jare 1165 is gesticht, dan *kan* haar bezit van Schiermonnikoog nog wel van vroeger dan de 14e eeuw dagteekenen.

Dat *Schiermonnik-oog* in 1401 onder *Friesland* behoorde volgt ook nog uit een vredeverdrag tusschen die van Oostergoo en Westergoo en Hertog ALBRECHT van 1 October 1401 (*Chb.* I, 327), waarin uitdrukkelijk mede begrepen worden die van der Schellinge, Amelant, Grint en anders *die Vriesche eylanden.* Immers buiter Terschelling, Grind (bij Harlingen) en Ameland waren er toen geene andere »Vriesche eilanden" bekend dan *Schiermonnik-oog* en het weinig bedui-

Wumkes.nl

dende Bank of Bandt (EMMIUS, fol. 14), dat later aan den vasten wal van den noord-oosthoek van Oost-Dongeradeel is verbonden geworden, maar in de 2de helft der 16e eeuw nog op na te melden kaart van VAN DEVENTER als eilandje voorkomt.

Intusschen beroept Dr. WESTERHOFF, (VIII, 299) om te betoogen, dat *Schiermonnik-oog* in 1414 onder *Friesland* behoorde, zich op een giftbrief van Hertog ALBRECHT van BEIJEREN, dien hij aan dat jaar toekent, en waarbij deze Hertog aan zekeren HERMAN HOWEMPE geeft: »Item een eijlant, geheten *Moenkelangenoe* ende *Bercmeroe*, gelegen tusschen der Lauwers ende der Wester Eem, mit alle heerlichede hoge ende lage ende mit allen sinen toebehoren."

Het geheele stuk, zoo als het uit 's Rijks Archief, waar het als afschrift in een Register wordt bewaard, is medegedeeld door Dr. E. VERWIJS, *De oorlogen van Albrecht van Beijeren*, Utrecht 1869, bl. 547, volgt hierachter als *Bijlage E.*

Wat de jaarteekening aangaat schijnt het aan Dr. WESTERHOFF te zijn ontglipt, dat aan het cijfer XIIII, bij DRIESSEN, *Monum.* 848, blijkens den afdruk van 't stuk zelf bij Dr. VERWIJS t. a. p., ontbreekt de C en dat het dus niet in 1414, maar 7 December 1400 is afgegeven, zoo als ook geheel in overeenstemming is met de tijdorde, in welke het stuk in den Inventaris van 't Register voorkomt bij VERWIJS, bl. 493. Bovendien is Hertog ALBRECHT reeds 12 Dec. 1404 overleden (WAGENAAR, *Vad. Hist.* III, 352), en kon dus in 1414 niet meer schenken.

Dr. WESTERHOFF dan nu is van meening, dat met

Wumkes.nl

het in dit stuk weggeschonkene is bedoeld het eiland *Schiermonnikoog*. Hij grondt dit in de eerste plaats hierop, »dat *van ouds* de naam van het eiland zou zijn geweest eenvoudig *Monnikoog*, in het Latijn *Monicoga*, en dat men *naderhand* er het woordje *schier* zou hebben bijgevoegd." (Zie *Bijdragen*, IX, 190, 192, 196.)

Juist deze stelling blijft hij echter in gebreke te bewijzen. Ze is kennelijk (zie IX, 189) overgenomen van den, door V. D. AA in zijn *Aardr. Woordenboek der Nederlanden* eenvoudig nageschreven, schrijver van den *Tegenw. Staat van Friesland* Harl. 1786, II, 397, 398; maar deze schrijver beroept zich alleen op HUBNER, zonder verdere aanwijzing.

In de bekende *Staats- en Couranten-Tolk* van den Hamburger Rector HUBNER vindt men op 't woord *Schiermonnikoog* hiervan evenwel niets hoegenaamd.

De schrijver van den *Tegenw. Staat* t. a. p. neemt voorts wel stilzwijgend aan, maar bewijst niet, dat met het eiland Monnikoog, dat, volgens hem, nevens Rottumeroog in een oud handschrift, waarvan hij het jaar niet opgeeft, zou voorkomen, is bedoeld geweest *Schier*monnikoog.

Na de in den laatsten tijd aan 't licht gekomene brieven van 1440 en 1465 voormeld, waarin het eiland reeds voluit *Schier*monnikoog heet, terwijl, zooveel bekend, er geen vroeger stuk of geloofwaardige oude schrijver bestaat, waaruit blijkt, dat het ooit bloot *Monnikenoog* heeft geheeten, en er evenmin eenig spoor zelfs is, dat het ooit in 't Latijn *Monicoga* is genoemd geworden, daar het in het eenige bekend Latijnsch

Wumkes.nl

charter van 1465 voluit op zijn Friesch *Schieramonekenaech* heet, na dit een en ander geloof ik, dat de benaming van *Monnikken*-oog of *Monic*oga als vroegere van *Schiermonnikken*-oog geheel en al onbewezen is, en tot geen grondslag, om er eenige redenering op te bouwen, kan verstrekken.

Is dit nu waar, dan volgt ook van zelf, dat uit de lucht is gegrepen de bewering, dat vóór Monnikenoog later *Schier* zou zijn gevoegd.

Trouwens, ook zelfs de aanleiding tot zoodanige vóórvoeging, die Dr. WESTERHOFF (IX, 192—194) uiteenzet, kan den toets niet doorstaan.

Hij stelt daartoe, met den schrijver van den *Tegenw. Staat van Friesland* (II, 397, 398,) maar tegen de oudere schrijvers (GABBEMA, *Verhaal v. Leeuw.* bl. 16; *Oudh. en Gestichten van Gron.*, bl. 615, en tegen Dr. STRATINGH (IX, 191, 192), dat de kloosterlingen van Klaarkamp, niet naar hunne grijze kleeding of kap, maar omdat zij de partij van de Schieringers zouden hebben aangehangen, *Schieringer* monnikken en dan, bij verkorting hiervan, *Schier*-monnikken zouden genaamd zijn geworden.

Hieromtrent zij vooreerst aangemerkt, dat het benoemen van Geestelijke personen naar de kleur kunner kleeding oudtijds volstrekt niet zeldzaam was. Zoo had men te Leeuwarden de *Grauwe* Bagijnen, *Grauwe* Monnikken en *Witte* Nonnen (EEKHOFF, *Geschk. Beschr. van Leeuw.* I, 96, 99, 129, 130 en 306); te Bolsward de *Witte* Heeren (*Teg. St. v. Friesl.* II, 203); te Utrecht reeds vóór 1289 de *Witte* Vrouwen (*Oudh. en Gest. v. Utrecht*, I, 364); te Groningen

Wumkes.nl

het Grijse monnikkenhuis (*Bijdragen*, VI, 154), en te Menterne monnikken en nonnen, beiden, even als de Klaarkampers, van de Cistersienzer-orde, die *grijze* monnikken en *grijze* vrouwen werden genaamd. (*O. en G. v. Groningen*, I, 466 en 468, en *Hist. Episc. Gron.* Antv. 1733, 't welk zegt: *a cucullis cineritiis.*) Zoo zegt ook de *O. en Gest. v. Friesl.* I, 431, dat de Cisterci-monnikken, toen ze pas opgekomen waren, de *Witte* monnikken genoemd werden, en dat men de Benedictijnen, tot onderscheid, de *Zwarte* monnikken noemde. Trouwens, spreken wij ook niet heden ten dage, met het oog op de kleur, waarin ze zijn uitgedoscht, van bv. roode, groene en blaauwe weezen, roode, zwarte en blaauwe huzaren enz.?

Nu is het klooster Klaarkamp gesticht weinige jaren na het eerste ontstaan van de Cisterci-orde, en het was het eerste van die orde dat in Friesland werd gevestigd. Te dien tijde (kort na 1165) was de oude Friesche taal nog de eenige in Friesland, zoowel in de toen nog maar enkele steden als te platten lande. De kleur van dier monnikken kleeding, indien ze al in den nieuwen toestand geheel wit moge geweest zijn, kon toch niet missen op den duur door 't gebruik van wit in grijs over te gaan.

Wien kan het dus bevreemden, dat deze nieuwe Cistercienser monnikken naar de dagelijks meest in 't oog vallende kleur hunner kleeding, gelijk elders (zoo als te Menterne) naar de daar geldende landtaal de *grijze*, zoo in Friesland in het Friesch de *schiere* werden genoemd?

Dat *schier*, zoowel in de oude Friesche taal, als nog

Wumkes.nl

heden ten dage in Friesland, werd en wordt gezegd van de in meerdere of mindere mate van wit afwijkende vale of grijze kleur, 't mag overbodig worden geacht, over dit in Friesland zoo bekende punt uit te weiden, te meer ook na al wat hieromtrent door Dr. WESTERHOFF zelven (IX, 184—187) is medegedeeld en ten slotte erkend.

Om desalniettemin met Dr. WESTERHOFF *Schier*-monnik bij verkorting van *Schieringer*-monnik af te leiden dit gaat niet aan. Nergens is een spoor van de uitlating der twee lettergrepen *inger* te vinden. Wat meer is, wij kennen twee zammenvoegingen met hetzelfde woord: *sloot*, van *schieringer* en van *schier*, maar van onderscheidene beduidenis.

Onder de stad Leeuwarden ligt eene vaart, die nog heden voluit heet: de *Schieringersloot* en door die benaming terugwijst op eenige betrekking in den ouden tijd tot een of meer van de Schieringer partij.

Daarentegen had Klaarkamp te Veenwouden, vroeger St. Johanneswoude genoemd, een Uithof, de bekende *Schier*stins, en deze was in watergemeenschap verbonden met het, een paar uur ten noorden gelegen klooster zelf door eene vaart, die nog heden, gelijk van ouds de *Schier*sloot heet, omdat ze aan de *Schiere* monnikken toebehoorde of althans voor hen diende.

Hier werd in beide benamingen: *Schierstins* en *Schiersloot* kortheidshalve het woord *monnik* weggelaten, even als in Groningerland in het dorp Wierum, het klooster aldaar, omdat de religiëusen witte kappen droegen *(a candidis coenobitarum cucullis*, zegt de *Hist. Episc. Gron. p. 52) Witte-Wierum* werd

Wumkes.nl

genoemd, met uitlating ook van het woord monnikken. Zie *O. en G. v. Gron.* bl. 394.

Dat hier in *Schier*stins bepaaldelijk »*monnikken*" en geenszins »*inger*" is uitgelaten, blijkt te allen overvloede ook uit een charter van 25 Maart 1439 (*Chb.* I, 518), waar dit gebouw voluit *Schira Monnika huse* wordt geheeten.

Men behoort voorts de afleiding of gegiste zamentrekking met verkorting van eene benaming niet te beoordeelen naar eene latere taal, waarin deze is vertolkt, maar naar de oorspronkelijke taal; waarin ze is ontstaan.

Nu is de benaming van de Klaarkampster monnikken ontstaan in de oud-Friesche taal; in deze taal is *e* de eindletter in 't enkelvoud en *a* de eindletter in 't meervoud. En waar men nu in 't oud-Friesch de voormelde benaming vindt, daar vindt men steeds: de Schir*a* (voluit) monneken, alzoo het bijvoegelijk naamwoord Schir*a* in 't meervoudige voluit. (Zie o. a. RICHTHOFEN, *Altfries. Wörterbuch* op *skire.*)

Men zou dus der taal geweld moeten aandoen, om er iets anders door te verstaan dan de schier*e* (grijze) monnikken.

Men zie *Chb.* I, 518 in 1439 't reeds vermelde *Schira Monnika huse; Chb.* I, 532 in 1448 *da Schyra* Munken; I, 622 in 1468 *Schyra Monka Ham*, en wat ons eiland zelf betreft: *Schiramoneken-aech* in 't charter van 1465.

Nergens kan hier schir*a* bij mogelijkheid eene verkorting van Schier*inger* zijn. Het is en blijft het eenvoudige Friesche meervoud van het enkelvoudige *schire.*

Wumkes.nl

Of men zegt de *schiere* monnikken of de *grijze* monnikken, 't komt op hetzelfde neer. 't Eerste is evenmin eene verkorting als het laatste. Maar toen men de Friesche benaming in 't Hollandsch ging uitdrukken, heeft men het schira verkort en van *Schiramoneken-aech* (geenszins van *Schieringermoneken-aech*, dat nooit heeft bestaan) *Schiermonnik-oog* gemaakt. (*)

Dat met het in het stuk van 7 Dec. 1400 weggeschonkene zou zijn bedoeld het eiland Schiermonnikoog, dit grondt Dr. WESTERHOFF in de tweede plaats daarop (VIII, 300), dat er geen ander gewag van dit eiland in het Register bij DRIESSEN gemaakt wordt, hoewel al de overige eilanden van Friesland daarin worden genoemd.

Daaruit echter, dat ALBRECHT wel over Terschelling, Grind en Ameland op het papier heeft beschikt, volgt immers nog niet, dat hij dit ook over Schiermonnikoog heeft gedaan, evenmin als uit de omstandigheid, dat hij sommige gedeelten van het vaste land van Friesland op het papier heeft weggeschonken, volgens de opgaven in voormeld Register, hij daarom ook over alle de overige, niet genoemde, gedeelten heeft beschikt.

Bovendien ALBRECHT had reden genoeg om Schiermonnikoog niet weg te schenken. Aan goede verstandhouding toch met de hooge Friesche Geestelijken in 't algemeen en met den magtigen Abt van Klaarkamp in 't bijzonder was hem destijds veel gelegen. Kort voor 12 Julij 1399 had de Abt van Klaar-

(*) Overigens is het wapen van Schiermonnikoog een Barrevoeter Monnik, houdende een Roozekrans in zijne regterhand op een *wit* velt. *Tegenw. St. v. Friesl.* II, 404.

Wumkes.nl

kamp aan 's Hertogs zoon, Graaf WILLEM VAN OISTERVANT, een grauwen hengst geschonken, die de Hertog zelf zou hebben (VERWIJS, bl. 192); dit bewijst de goede onderlinge verstandhouding tusschen Hertog en Abt. Wegschenking in 1400 door ALBRECHT van het aan dien Abt toebehoorend eiland laat zich dus zonder beter bewijs niet aannemen.

Geen ander eiland tusschen Lauwers en Eems, zegt voorts Dr. W. (VIII, 310) kan er voor gehouden worden dan Schiermonnikoog, zoowel om de overeenstemming van naam als om de langwerpige gedaante.

Wat den naam betreft, hiervoor zagen wij reeds hoe uit niets blijkt, dat Schiermonnikoog ooit alleen Monnikoog heeft geheeten, en tusschen *Schiramonekenaech* of *Schiermonnikoog* en *Moencke Langenoe ende Bercmeroe* is waarlijk nog al wat onderscheid.

Verondersteld dat *langenoe* hier *lang* eiland beteekende, iets waarover nader, dan nog is de langwerpige gedaante volstrekt geen bijzonder kenmerk van Schiermonnikoog, maar evenzeer eigen aan Rottumeroog, vooral zoo als dit vroeger was, voor dat het door afslag zooveel was verkleind. Zie b. v. de kaart van Groningen van BECKERINGH en het kaartje van die provincie achter EMMIUS, *de Agro Fris.* etc. Gron. 1646, op welk laatste Rottumeroog en Borkum beiden vooral niet minder langwerpig zijn dan Schiermonnikoog.

Trouwens meest alle eilanden langs Friesland, Groningen en Oost-Friesland hebben tengevolge van hunne ligging langs de kusten die gedaante. (Verg. Dr. STRATINGH in *Gron. Bijdr.* VI, 235.)

Monnikken-oe moet uit den aard der zaak Monnikken-

Wumkes.nl

eiland aanduiden, een eiland aan monnikken behoorende. Maar waaruit blijkt, dat door die monnikken hier juist de schiere monniken van Klaarkamp zijn bedoeld?

Immers het bij EMMIUS, *Hist.* p. 343 en 354, reeds in 1448 genoemde Groninger eiland *Rottumeroog*, 't welk zonder tegenspraak, tusschen de Lauwers en de Wester-Eems ligt, behoorde van ouds evenzeer aan monnikken, namelijk voor 1/3 aan Oldeklooster in de Marne en voor 2/3 aan de Abdij van Rottum. (Zie Dr. WESTERHOFF EN STRATINGH, *Nat. Hist. van Gron.*, 205, 206; EMMIUS, *Hist.* bl. 31.)

Ook was, tegen 't geen Dr. WESTERHOFF, (IX, 211) in 1872 zegt, Rottumeroog in 1414 (lees 1400) wel degelijk van genoegzame waarde om weggeschonken te worden; want, en dit schreef Dr. WESTERHOFF zelf in 1830 (*Nat. Hist.* bl. 206—209), het werd nog ruim twee eeuwen later eerst verhuurd en later herhaaldelijk verkocht, eens voor *f* 7300. Wat nu verhuurd en verkocht kan worden, zal toch ook wel tot schenking zijn geschikt.

Ook het almede tusschen Lauwers en Wester-Eems gelegen Groninger eiland *Korenzand* behoorde in 1344 aan de Abdij in de Marne voor 1/3, de gemeenschap van 't Oude-Klooster voor 1/3 en Horenhuizem voor 1/3; de Abdij van Aduard had er het vischregt, maar verkreeg later geheel het eiland, hetwelk zij met Busse en Heffzandt in 1535 voor de eene helft wegschonk. (*Nat. Hist.* bl. 194, 195.)

Op beide deze eilanden, Rottum en Korenzand, paste dus de naam Monnikenoog en ook Korenzand was geenszins tot schenking ongeschikt.

Wumkes.nl

Wel zegt Dr. WESTERHOFF (IX, 210), dat Rottum hem nimmer onder den naam van Monnikoog of eiland der Monnikken of onder eenigen anderen naam is voorgekomen; maar dat zijne persoonlijke onbewustheid in dezen niet afdoende is, blijkt, doordien bij BOR, *Oorsp. der Ned. Beroerten*, I, 245, op 't jaar 1568 dit eiland uitdrukkelijk 't MONNICKE *Rottumerland* wordt genoemd.

Verder is het de vraag, of zoo stellig zeker in Moencke *langenoe*, *langen*, *lang* beduidt.

Er bestond destijds in Oost-Friesland, nabij de grenzen van het Oldambt, een klooster *Longna*, maar ook wel *Langen* genaamd, en door SIBRANDUS LEO in *Vita et gestis Abbatum in Lidlum* (bij MATTHAEUS, *Analecta*, III, 550) op het jaar 1289 *Langermonka* geheeten.

Evenzeer nu als de eigendom van de beide zoo even gemelde Groninger eilanden van tijd tot tijd aan anderen is overgegaan, is het *mogelijk* dat van een derzelve in 1400 of vroeger het klooster *Langen* eigenaar ware geweest, en dat men van daar het eiland, met omzetting van *Langermonka*, *Moencke Langen oe* had geheeten.

Wat nu den tweeden naam: *Bercmer-oe* betreft, dat het eiland *Borkum* in Oost-Friesland vroeger ook met het achtervoegsel *oe, oog*, eiland, werd genoemd, dit blijkt uit een brief van 1 Junij 1439, waarbij Hertog PHILIPS den Hollanders verbiedt, gedurende den oorlog met de Oosterschen, te beschadigen de onderzaten van zijn bondgenoot GRIJMERSHEM op *Borchmerooge* in Oost-Friesland, (5e Memoriaal ROSA, 24, bij VAN LIMBURG BROUWER, *Borgoensche Charters*, bl. 51.) Tusschen

Wumkes.nl

Bercmer-oe of *oog* nu en *Borchmer-ooge* is al zeer veel overeenkomst. Naamsovereenstemming evenmin als gedaante geven dus eenig regt om, in het in 't charter van 1400 weggeschonkene, bij bloote gissing Schiermonnikoog te zoeken.

Maar, vraagt welligt iemand, welk land zou er dan in zijn bedoeld?

Men zou kunnen volstaan met te antwoorden, dat het voor het doel van dit vertoog genoeg is te hebben aangetoond, dat het Schiermonnikoog *niet* is.

Ik meen evenwel iets verder te mogen gaan.

Vooraf zij dan in het oog gehouden, dat Hertog ALBRECHT gedurende de jaren 1398 tot 1401, toen hij gewapenderhand trachtte niet alleen Friesland maar ook de Ommelanden van Groningen, die stad zelve en de verdere over de Eems liggende landen te overmeesteren, aan degenen, die zijne partij hielden, regts en links allerlei schenkingen deed van goederen of geregtigheden (zie 't Register bij VERWIJS, bl. 481—495), zonder er naar te vragen of hij daartoe geregtigd was en zonder ook, dat die giften óf eenige uitwerking hadden óf althans langer stand hielden dan hij zelf in Friesland deed en dus tot 1401. (Men zie de vernietigende bepaling omtrent dergelijke giften in 't vredeverdrag van 30 Sept. en 1 October 1401 *Chb.* I, 328 en bij VERWIJS, bl. 552 en CXLV.)

Verder is het natuurlijk, dat men in 's Hage, waar die giftbrieven werden opgemaakt, niet zoo naauwkeurig bekend was met de plaatselijke aardrijkskunde van Friesland en verdere kustlanden, of er kon in de aanduiding al spoedig eenige dwaling insluipen. Trou-

Wumkes.nl

wens nog heden ten dage is het niet ongehoord, blijken van dergelijke mindere bekendheid in handelingen of stukken, van de Hooge Regering in 's Hage uitgaande, aan te treffen. Dr. WESTERHOFF zelf geeft er (VIII, 300) een voorbeeld van, en ik kan er bijvoegen, dat voor dertig à veertig jaren, toen een regterlijk ambtenaar uit Leeuwarden naar het zes uren ver in Oost-Dongeradeel gelegene Lioessens was gereisd en deswegens reiskosten naar de wet declareerde, het Departement van Justitie in de goedkeuring bezwaar vond, onder opmerking dat *Lioessens* lag »onder den rook van Leeuwarden!"

Zijn dergelijke misvattingen nog heden mogelijk, hoe veel ligter konden ze in den jare 1400 worden begaan, toen de noordelijke kusten van Friesland, en vooral die van de Groninger Ommelanden en verder, voor de Hollandsche staatslieden als 't ware eene terra incognita waren.

Dr. WESTERHOFF vatte in 1830 (*Nat. hist.*, bl. 198) de namen *Moencke Langenoe* ende *Bercmeroe* ieder van een afzonderlijk eiland en dus van twee eilanden op.

Thans zegt hij, hierin toen te hebben gedwaald, en dat er aan geene twee eilanden kan worden gedacht, omdat er in het stuk gesproken wordt van: *een eijlandt geheeten enz.* (VIII, 300, 301). De vraag is evenwel, of de opvatting van 1830 niet meer voor zich heeft.

Immers, de zinsnede begint wel met: *een eijlandt*, maar noemt onmiddelijk daarna *twee* namen en koppelt die namen niet door *of*, ook niet, zoo als in 't stuk van 1440, door: *anders geheeten*, maar door

Wumkes.nl

ende, en geeft hierdoor wel degelijk stof, om aan twee verschillende voorwerpen, in dezen eilanden, te denken, zoo als Dr. VERWIJS, bl. 611 hier door Bercmeroe verstaat Borkumeroog, het eiland *Borkum*.

Maar, zegt Dr. WESTERHOFF (VIII, 301), tegen Dr. VERWIJS: »dit is onjuist, aangezien Borkum aan de overzijde der Eems gelegen is, en nimmer tusschen Eems en Lauwers gelegen zal hebben."

Bij de omstandigheid, dat het eiland Borkum uit twee afzonderlijke gedeelten — het Westland en het Oostland — bestaat, tusschen welke twee eene laagte doorloopt (zie de Kaart van Oost-Friesland, bewerkt 1798—1802 en uitgegeven te Berlijn 1804), en verder gelet op de groote veranderingen langs de zeekusten, die gedurende den loop der eeuwen zijn ontstaan en nog dagelijks van lieverlede plaats hebben, is het welligt niet met zekerheid uit te maken, of in 1400 de loop van de Eems ten aanzien van Borkum reeds de zelfde was als thans.

Aangenomen echter, dat dit wel het geval was, dan nog is de benaming van *Bercmeroe* van 1400 zoodanig bijna geheel gelijk aan *Borchmerooge* van 1439 (zie hier vóór blz. 368), dat men geregtigd is te trachten de uit de liggings-aanduiding van 1400 spruitende zwarigheid op te lossen.

In de eerste plaats nu is de giftbrief van 1400 (zoo als wij dien uit VERWIJS, bl. 547 kennen) slechts een afschrift in een doorloopend Register, waarin zeer gemakkelijk eene schrijffout kon insluipen. Tusschen *Wester*- en *Oester*-Eems is slechts in ééne letter onderscheid. Dat door een minkundig en onoplettend

Wumkes.nl

afschrijver voor eene *O* eene *W* ware geschreven, dus *W*ester-Eem in stede van *O*ester-Eem, laat zich zeer goed denken.

Maar ook deze gissing verworpen wordende, dan blijft er nog eene andere veronderstelling mogelijk, namelijk deze: dat de steller van den giftbrief, door ongenoegzame bekendheid met de ligging der eilanden langs de kust van het tegenwoordig Oost-Friesland, heeft gemeend, dat Borkum de *Wester*- in plaats van de *Ooster*-Eems ten oosten naast zich had.

Deze laatste veronderstelling vindt steun in eene zeer bijzondere omstandigheid, tot welker opmerking Dr. WESTERHOFF (VIII, 298 en 302) door zijn beroep aldaar op den schrijver van de *Oudheden en Gestichten van Groningen*, alsof deze Schiermonnik-oog tot de provincie Groningen had gerekend, mij de gelegenheid heeft verschaft.

De laatstgemelde schrijver, H. VAN RIJN, heeft op bladz. 615 een opschrift: »Eijlanden *bezijden* de Omlanden," maar bedoelt hiermede niet dat ze *tot de Omlanden behooren;* want onder die eilanden noemt hij ook op het Oostfriesche eiland *Borkum.*

Voorts dient hier wel in 't oog gehouden, dat H. VAN RIJN slechts de vertaler was van het Latijnsche werk van H. F. van HEUSSEN en dat de oorspronkelijke tekst boven de vertaling moet gelden. VAN HEUSSEN nu in zijne *Notitia Episcopatus Groningensis*, p. 73, heeft voormeld opschrift niet en zegt: »Insulae quaedam sunt Omlandorum littora inter Lavicam et Amasum *tegentes*," d. i.: »Er zijn eenige eilanden, die de kusten van de Ommelanden tusschen Lauwers en Eems

Wumkes.nl

dekken," en dit is waar van alle drie door hem vervolgens opgenoemden *Schiermonnik-oog*, *Rottum* en *Borkum*. Maar omdat zij de kusten tegen de Noordzee dekten, behoorden zij er nog niet toe, en dit zeggen dan ook noch VAN HEUSSEN, noch zijn vertaler VAN RIJN.

Nu echter zeggen beiden, dat van die *drie* eilanden in de Pauselijke Bullen (namelijk van de oprigting der Bisdommen in de 16e eeuw) melding wordt gemaakt. Dit nu is, wat *Schiermonnik-oog* betreft, geheel onwaar en geldt alleen van *Rottum* en *Borkum*.

Toen Keizer KAREL V en vervolgens Koning PHILIPS II het voornemen hadden opgevat om bij den Paus de oprigting van nieuwe Bisdommen in de 17 Nederlanden te verzoeken, lieten zij eerst in 't geheim plaatselijke onderzoekingen doen en vervolgens evenzoo een ontwerp van verdeeling der Nederlanden in nieuwe Bisdommen opmaken, en werd daarna FRANCISCUS SONNIUS als 's Konings bijzondere gezant in 1558 tot den Paus PAULUS IV naar Rome gezonden, voorzien van dergelijk ontwerp, o. a. ook toegelicht door landkaarten, waarop de grenzen der Bisdommen waren afgeteekend. (Men zie hierover VAN HEUSSEN in zijne *Batavia sacra*, Brux 1714, II, p. 2; MIRAEUS, *Diplom. Belgic.*, Brux. 1734, p. 515—556, imprimis p. 521, en F. SONNII *ad Viglium Zwichemum Epistolae*, Brux. 1850, passim, imprimis p. 39 et 40.)

De Pauselijke Bul van PAULUS IV, waarbij op 12 Mei 1559, aan 's Konings verlangen werd voldaan en o. a. ook de omschrijving van het grondgebied van ieder Bisdom werd gegeven, was, wat die omschrij-

Wumkes.nl

ving betreft, overgenomen uit de door SONNIUS uit Nederland medegebragte stukken.

In deze Bul nu wordt, bij de omschrijving van het Bisdom *Leeuwarden*, daaraan toegewezen het gebied van tien steden, behalve de tusschenliggende dorpen, in de lengte 72, in de breedte 33 (Italiaansche) mijlen. *Van geen enkel eiland* wordt daarbij melding gemaakt, evenmin van Terschelling of Ameland als van Schiermonnik-oog.

Daarentegen wordt aan het Bisdom Groningen toegekend het land van Groningen en Drenthe *en de eilanden Rottinghe* en *Borchum* (zie *Batavia sacra,* p. 4, waar, door schrijf- of drukfout, *Rollinghe* staat, zijnde de twee *t.t.* in twee *l.l.* verwisseld, en BOR, *Oorsprong*, Ie boek, bl. 25 (ed. 1679), die de eilanden *Rottegem* en *Borchum* noemt, en *Charterb. v. Friesl.* III, 459, waar staat: »*Rottingen* en *Borchum.*" Ook VAN HEUSSEN, *Not. Episc. Gron.* p. 74 zegt: »Rottumum, vulgo *Rottumer ooge* (non *Rollinge* ut est in Paulino Diplomate)" en zijn vertaler, VAN RIJN, p. 616, stemt hiermede in.)

Niet lang na de uitvaardiging van deze Bulle stierf Paus PAULUS IV.

In die algemeene Bulle was van ieder nieuw Bisdom slechts eene zeer oppervlakkige omschrijving gegeven. Na nader onderzoek hier te lande werd door den volgenden Paus PIUS IV voor ieder nieuw Bisdom afzonderlijk eene bijzondere Bulle gegeven, waarin de onder dat Bisdom begrepene plaatsen werden opgenoemd.

Voor de Bisdommen van Leeuwarden en van Groningen waren die Bullen gedagteekend beide op den 7 Augustus 1561. Men vindt ze in de *Notitia Episcop.*

Wumkes.nl

Leovard. p. 27 en in de *Notit. Episc. Gron.* p. 4, *Chb.* III, 553.

Onder het Bisdom Leeuwarden worden daarin nu opgenoemd: »de twee bijgelegene eylanden op de Schelling en Ameland," zonder vermelding van *Schiermonnik-oog.*

Onder het Bisdom Groningen wordt daarentegen niet weder aangetroffen de vermelding van de twee eilanden Rottumeroog en Borkum, die in de Algemeene Bulle van 1559 stonden, en wordt nu in 1561 geen enkel eiland genoemd.

Van 't eiland *Schiermonnik-oog* wordt alzoo in geen der drie Bullen melding gemaakt, en VAN HEUSSEN en VAN RIJN hebben, als zij zeggen, dat dit wel het geval was, volkomen gedwaald.

Voorts is het bekend, dat het tegenwoordige Oost-Friesland, waaronder Borkum behoort, in de 16e eeuw niet behoorde onder het gebied van Keizer KAREL en zijn zoon PHILIPS.

't Is dus een vreemd verschijnsel, dat, toen men, vóór de zending in 1558 van SONNIUS naar Rome, de omschrijving der te vragen Bisdommen in Holland of te Brussel opmaakte, men een eiland bij 't Bisdom Groningen opnam, dat wel, even als Rottumeroog, nabij de kust van de Groninger Omlanden lag, maar er overigens geheel vreemd aan was.

Vergelijkt men nu de zamenkoppeling van Rottumeroog en Borkum in 1559 met de zamenkoppeling van *Moenke Langenoeg* en *Bercmeroe* in 1400, dan dringt zich van zelf het vermoeden op, dat er in Holland bij de Regeering in 1400 de dwalende meening

Wumkes.nl

bestond, dat Rottumeroog en Borkumeroog bij elkander en tusschen Lauwers en Wester-Eems en gevolgelijk tot Groningen behoorden, en dat in of voor 1558 deze in de archieven bestendigde dwaling aanleiding heeft gegeven tot de verkeerde rangschikking van Borkum te gelijk met Rottum onder het Bisdom Groningen; terwijl, toen er ná de eerst algemeene Bulle van 1559 een nader onderzoek van de onder ieder Bisdom te begrijpen plaatsen geschiedde, men, te weten komende, dat Borkum niet tot Groningen behoorde, wederom in eene tegenovergestelde dwaling is vervallen, door niet alleen Borkum, maar ook het ontegenzeggelijk tot Groningen behoorende Rottumeroog weg te laten in de bijzondere Bul van 1561.

Dr. WESTERHOFF beweert (IX, 212), dat Borkum lag tusschen de Eems en de Jade en niet tusschen Eems en Lauwers. Indien echter dit eiland in 1400 even zoo lag als thans, dan was het gelegen tusschen de Wester- en Ooster-Eems, en kon dus even goed gezegd worden tusschen Lauwers en Eems als tusschen Eems en Jade te liggen.

Dat ALBRECHT in 1400 over Borkum beschikte, ofschoon hij dit ook reeds in 1398 had gedaan, doet evenmin iets af. Vooreerst toch is het de vraag, of door de oorlogs of andere gebeurtenissen, die eerste beschikking, gelijk zoo vele anderen, in 1400 hunne uitwerking niet reeds had verloren, indien zij die ooit had. (*)

(*) Zoo werd o. a. den 10 September 1498 een bode met brieven gezonden aan GERRIT VAN EGMOND, dien hij te Dokkum moest zoeken, houdende, dat hij de brieven, die *geraamd* waren tusschen ALBRECHT en die van Groningen *niet* overgave, maar behield ten behoeve van den Hertog, tot dat men hem anders deed weten. VERWIJS, bl. 157.

Wumkes.nl

Maar bovendien, die Hertog zag bij zijne schenkingen van eens anders goed zoo naauw niet. Op den 8 April 1499 verleende hij aan SJOERD WIARDA de ambacht heerschap en het dagelijksche geregt van *Wirdum* (bij Leeuwarden) met zijn toebehooren, en reeds den 18 Julij daaraanvolgende gaf hij aan GERRIT CAMMENGA o. a. dat zelfde Wirdum met alle hooge en lage heerlijkheid (VERWIJS, bl.519 en 523.)

Eindelijk zou dit bezwaar van wegschenking van eens anders eigendom, indien het iets gelden kon, dan immers evenzeer gelden tegen de gissing, dat Schiermonnik-oog door het in 1400 weggeschonkene zou zijn bedoeld; want dit behoorde toen immers ook aan een ander, namelijk aan *Klaarkamp;* terwijl het onaannemelijke van eene wegschenking ten nadeele van dit klooster reeds hier vóór bladz. 364 is aangetoond.

Meest waarschijnlijk (want zekerheid is in dezen niet te verkrijgen) komt het mij dus voor, dat in den Giftbrief van 1400 Rottumeroog en Borkum zijn bedoeld.

Wil men hierover evenwel anders denken, ik geloof in alle geval genoegzaam te hebben aangetoond, dat er nog veel minder waarschijnlijkheid, laat staan zekerheid, is, dat in dien giftbrief *Schiermonnik-oog* zou zijn bedoeld en dat voorts in alle geval dit eiland toen reeds tot *Friesland* behoorde, zonder eenig zweem of blijk, dat het vroeger ooit tot de Groninger Omlanden heeft behoord.

Evemin is er aan te denken, dat het eiland nà 1465

Ook was de door Dr. W. genoemde Oostfriesche hoofdeling WIDZELE reeds op 23 April 1399 gesneuveld. VERWIJS, bl. CIV.

Wumkes.nl

onder die Omlanden zou zijn komen te behooren. Bijzonder eigendom van *Klaarkamp* bleef het tot aan de Hervorming in 1580, toen het als Kloostergoed door de Staten van Friesland in bezit is genomen, die het in 1638 hebben verkocht. In 1493 had Klaarkamp aldaar op zijn uithof een Hofmeester, (*) Broeder (dat is Monnik) ONNO; ook in 1496 wordt de Hofmeester er genoemd (zie FEITH, *Register van 't Gron. Archief*, I, 249 en 261).

Dat, zoo als men uit het stuk van 1493 schijnt op te maken, de *stad* Groningen (niet de Ommelanden) in de nabijheid van Schiermonnik-oog, onzeker waar, tonnengeld van de scheepvaart liet invorderen, dit bewijst, zoo als Dr. WESTERHOFF (VIII, 298, noot 1) te regt opmerkt, niets ten aanzien van de vraag, waaronder het eiland staatsregtelijk behoorde. Bij het aldaar aangevoerde kan men voegen, dat op het eiland Rottumeroog, dat zonder tegenspraak steeds onder de Groninger Ommelanden heeft behoord, de stad Embden reeds in 1568 een baak ten behoeve van hare scheepvaart en daarbij een baakbewaarder onderhield (BOR, I, 245); in 1632 hadden die van Embden nog kapen op dat eiland staan (*Nat. Hist. v. Gron.* bl. 208, noot 232), en nog op de nieuwste zeekaart van de Monden van de Eems, van 1868, heet de Groote of Zuiderkaap op Rottumeroog de *Embder* kaap; een naam, die almede op de Wadkaart van 1844 bij Dr. WESTERHOFF'S *Kwelderkwestie* voorkomt.

Evenzoo heeft de *stad* Groningen ten behoeve van

(*) Dergelijke *Hofmeester*, broer GERBETH, had Klaarkamp ook in 1450 op het Veen in St. Janswoud (later Veenwouden) *Chb.* I, 538.

Wumkes.nl

hare scheepvaart, op Schiermonnik-oog in de 16e en 17e eeuwen eene kaap onderhouden, die den naam van Groninger kaap droeg; terwijl bij overeenkomst tusschen de stad Groningen en de provincie Friesland van 12 October 1669 voor de toekomst het onderhoud van die kaap en van de door Friesland onderhouden wordende kaap werd massaal gemaakt, ten laste van Friesland voor $^2/_3$ en de stad Groningen voor $^1/_3$. (Resol. v. Gedep. Staten v. Friesl. van 20 Oct. 1669; *Teg. St. v. Friesl.* II, 404.)

Dit stond echter in niet het minste verband met eenig regt van souvereiniteit der Groninger *Ommelanden* over het in alle die eeuwen tot heden toe ontegenzeggelijk Friesche eiland.

Reeds den 12 Februarij 1517 werd door den Stadhouder van Friesland aan CLAAS KORFF het land op Schiermonnik-oog in pacht en de bewaring van de konijnen aldaar, ten behoeve van toen nog Koning KAREL, toegestaan. *Chb.* II, 346 (waar het opschrift, door de uitgevers van dat werk gesteld, evenwel geheel onnaauwkeurig is).

Dat voorts ook in 1524 en 1526 *Friesland* er de Accijnsen van bier, wijn en laken verpachtte, alsmede de duinen, waranden en konijnen, is bij WINKLER PRINS, *Gesch. v. Schierm.* bl. 21, 22, breeder vermeld. Ook bij Sententie van 't Hof van Friesland van 28 Februarij 1528, no. 112, werd heer BERNARDUS, Pastoor op Schiermonnik-oog, op den eisch van den Procureur Generaal, gecondemneerd, om van alle bieren, wijnen en lakenen, die van buitenlands kwamen en in zijn huis gedronken en gesleten waren, sedert den

Wumkes.nl

tijd dat de exchijsen den Keiz. Mt. bij de landen van Friesland geconsenteerd waren, en nog gedronken of gesleten zouden worden, den behoorlijken exchijs te betalen. (Vergel. *Chb.* II, 151, 153).

Het Ie, hier vóór bladz. 349 aangegevene, vraagpunt was:

HEEFT HET EILAND SCHIERMONNIKOOG, DAT NU TOT FRIESLAND BEHOORT, OOIT VROEGER BEHOORD TOT DE LANDSTREEK, DIE NU DE PROVINCIE GRONINGEN UITMAAKT.

Het schijnt, dat door het tot dusverre aangevoerde de *ontkennende* beantwoording dezer vraag genoegzaam is geregtvaardigd.

II.

Het tweede, hier vóór bladz. 349 aangegevene, vraagpunt was:

LIEP DE RIVIER DE LAUWERS, TOEN DEZE, OMTRENT DEN TIJD VAN KAREL DEN GROOTEN, OF KORT DAARNA, TOT GRENSSCHEIDING TUSSCHEN FRIESLAND EN HET LAND, DAT NU DE PROVINCIE GRONINGEN UITMAAKT, STREKTE, AAN DE WEST- OF AAN DE OOSTZIJDE VAN HET TEGENWOORDIG EILAND SCHIERMONNIKOOG IN DE NOORDZEE UIT?

A. Ten eersten komt hier in aanmerking wat de aard der zaak in verband met de plaatselijke gelegenheid ons aangeeft.

Het eiland *Schiermonnik-oog* ligt ten noorden juist vóór den zeeboezem of inham, de Lauwerzee, en is, door de Scholbalch (het Friesche gat) van Ameland en van de Friesche kust, ten oosten door de Lauwers van de Groninger zandplaten en eilanden en van de

Wumkes.nl

Groninger kust gescheiden, en die wederzijdsche scheiding is ouder dan de geschiedenis reikt.

Dat die zeeboezem (even als de Dollard tusschen Groningen en Oost-Friesland) eenmaal land is geweest, 't welk door geweld van de Noordzee is weggeslagen, ligt in den aard der zaak en is, meen ik, algemeen aangenomen.

Toen deze inham nog land was, ter gemiddelde breedte, oost en west, van anderhalf uur gaans, en ter gemiddelde lengte, noord en zuid, van ruim twee uur gaans, moesten de die streek (binnen-, dat is landwaarts) omgevende verdere landen even zeer als thans hun water naar de Noordzee ontlasten.

De wateren van Oostergoo aan de westzijde, thans de Ee, het Dokkumer diep en de Zuider-Ee genaamd, moeten toen reeds hebben bestaan. Voor die wateren was het zeegat ten *westen* van Schiermonnik-oog de kortste en natuurlijkste weg ter uitstrooming en scheepvaart naar de Noordzee.

Evenzeer bestonden destijds aan de oostzijde de rivieren: de later *Lauwers* genaamde, die uit het zuiden en de later *Hunse* genaamde, die uit het oosten kwamen.

Voor deze beiden was daarentegen het zeegat ten *oosten* van Schiermonnik-oog de kortste en natuurlijkste weg ter lozing en scheepvaart naar de Noordzee.

Een enkele blik op de kaart is genoeg om dit een en ander te doen zien.

't Ligt evenzeer in den aard der zaak, dat deze twee zeegaten wederzijds Schiermonni-koog, niet in de tegen-

Wumkes.nl

woordige uitgestrektheid of diepte, maar als eersten aanvang, juist, even als meest alle, zoo niet alle, onze zeegaten, hun ontstaan hebben te danken aan de wederzijds uit het land afvloeijende wateren, die wederzijds van het eiland eene opening in de duinketen of het zeestrand maakten en hielden, welke twee openingen van lieverlede, ook al, zoo als overal elders, door inbraak der zee werden verwijd en verdiept en zoodoende aan de Noordzee verder de gelegenheid gaven om ten zuiden van het eiland den zeeboezem te vormen die later de Lauwerzee is genaamd en waarvan de westkust het naast ligt aan het zeegat ten westen, de oostkust aan dat ten oosten van Schiermonnik-oog. De rivier voorts *de Lauwers*, in haar loop naar het oostelijk zeegat, aan den zuidwesthoek van Hunsegoo komende te ontmoeten de uit het oosten haar toevloeijende wateren van *de Hunse*, zoo moesten deze beide rivieren, tot één stroom vereenigd, hunnen natuurlijken weg naar dat zeegat vervolgen.

Toen echter in latere eeuwen dit zeegat, het *oostelijke*, zijne vroeger verkregene diepte door verzanding verloor, toen moest wel volgen, dat de vereenigde stroom van Lauwers en Hunse, aldus belemmerd en deels teruggedrongen, zich dwars door de toen reeds bestaande Lauwerzee van lieverlede eene nieuwe geul vormde naar het *westelijk* zeegat en dàt gedeelte zijner wateren, hetwelk niet meer door 't oostelijke gat werd geloosd *(want een gedeelte bleef er tot heden toe uitloopen)* door het westelijke uitstortte. De vorming van die geul in eene bepaalde rigting moest

Wumkes.nl

ook worden geholpen door de scheepvaart. Toen immers alleen kleinere schepen meer in 't oostelijk zeegat ruimte en diepte vonden, moest wel de vaart met grootere schepen, vooral van het handeldrijvende Groningen af, de Hunse uit, den besten en kortst mogelijken weg zoeken naar het westelijke gat, en hiervan moest, zoo als overal elders, het gevolg zijn, dat de eenmaal gekozene en bevaren geul meer en meer zich verdiepte en blijvend werd.

B. Zien wij thans in de tweede plaats, wat oude en vertrouwbare berigten en bescheiden ons overigens doen weten.

In het leven van den Heiligen WILLEHAD, den eersten Bisschop van Bremen, wordt gemeld, dat deze in het jaar 779 uit Engeland naar Dokkum in Oostergoo zeilde, en vervolgens, na verblijf te Dokkum, van daar reisde over den stroom *Loveke* naar *Humarcha*, (v. RICHTHOFEN, *Lex Frisionum*, Leov. 1866, p. XII, »*Transivit fluvium Loveke*," *Oldehove in Humsterland*).

Als grensscheiding tusschen Friesland van de Lauwers tot het Flie en Friesland van de Lauwers tot den Wezer, komt de *Lauwers* reeds voor in de Friesche wetten van de 8e eeuw. (v. RICHTHOFEN, p. XI.)

Ten tijde van GREGORIUS, die van 755—775 Bisschop van Utrecht was, strekte zijn geestelijk ambt zich uit tot aan den westelijken oever van de Lauwers, alwaar zoolang Koning PIPPIJN leefde, de grens was tusschen de Christen- en Heiden-Friezen (v. RICHTHOFEN, p. XII.)

In 785 werd echter LUDGER door KAREL den Grooten tot leeraar gesteld *(doctorem constituit)* van de

Wumkes.nl

oostzijde van de *Lauwers* af over Hunsegoo en vier andere landstreken (v. RICHTHOFEN, t. a. p.). De rivier de Hunse, waaraan het Goo zijn naam ontleende, bestond dus toen reeds onder dien naam.

In het jaar 1217 zeilden pelgrims uit de Groninger Ommelanden den mond van de rivier de Lauwers uit naar de Noordzee en verder naar Engeland en het Heilige land. (EMO bij MATTHAEUS, *Anal.* II, 26: »Per ostium *Lavicae fluminis* in altum emissi, die tertia Angliam vidimus.")

Welk zeegat door dezen mond van de Lauwers moet zijn bedoeld, dat ten oosten of ten westen van Schiermonnik-oog, zal uit de *oudst bekende* namen van beiden het best kunnen blijken.

Van het zeegat nu ten westen van Schiermonnik-oog, naast Ameland, is in oude tijden geen andere naam bekend dan die van de *Scholbalgh*, het zeegat, waardoor de scholvisch uit zee werd aangebragt.

Onder dien naam komt het reeds voor in een charter van 1487, berustende onder de van Ameland afkomstige stukken in 's Rijks Archief. Een afschrift hiervan vindt men hier achter als *Bijlage F.*

Het stuk bevat eene scheidsregterlijke uitspraak tusschen den Abt van Foswerd en HAIJE HERINGA. Aan HAIJE en zijne echte nakomelingen wordt toegekend, dat wanneer zij komen of wonen op Ameland, zij mogen jagen, om zich te vermaken, over het land van het dorp Nes tusschen de Rijd (scheiding tusschen de dorpen Nes en Ballum) en den *Scholbalgh*, blijvende overigens over dat land het jagtregt aan den Abt; terwijl de zeevonden, vallende tusschen de Rijd

Wumkes.nl

en de Scholbalgh, tusschen HAIJE en den Abt voor gelijke deelen zouden worden genoten.

Dat dit zeegat de *Scholbalch* is blijven genoemd worden, blijkt mede uit eene in 1526 en 1527 gevoerde ambtelijke briefwisseling, berustende in 's Rijks Archief, tusschen den Stadhouder van Friesland, de Gouvernante te Brussel en de Regeering van Hamburg, over op 's Keijzers stroom in den *Scholbalch* en in de daar nabij liggende haven van Eezumazijl gepleegde gewelddadigheden; gelijk mede uit de in 't Provinciaal Archief van Friesland berustende VIIe Rekening van den Rentmeester van Friesland JAN RATTALER, van 1 October 1525 tot 30 Sept. 1526, alwaar op folio 78 recto de vacatiën van den Procureur Generaal van Friesland naar den *Scholbalch*, wegens dat zelfde feit, in uitgaaf worden gesteld.

Eveneens wordt in stukken, kopijelijk opgenomen in het in 's Rijks Archief berustend »Register van alrehande saicken roerende Oest-Vrieslandt," beginnende 1515, geregeld in 1552 en 1553 het ton- en bakengeld, te betalen door de schepen, inkomende of uitgaande door »den *Scholbalch*" — „*le Scholbalch, territoire du dit Frise*" — »'t diep van den *Scholbalch*, gelegen tusschen Dongeradeel en Schiermonichoich *in Vriesland*," en werd door het Hof van Friesland de Olderman van Dokkum, DIRK DIRKS, gecommitteerd tot het ontvangen van het ton- en bakengeld van den *Scholbalch*.

Nadere regeling van dit ton- en bakengeld »van het gat, genoemt *Scholbalch*," in 1562 en 1563, door 't Hof van Friesland vindt men in het *Charterb.* III, 578, 579, 580 en 585.

Wumkes.nl

Ten blijke hoe de *schol* een belangrijk artikel van vervoer was door dezen balg, die aan dien visch zijn naam ontleende, kan verstrekken de opname, in beide ordonnantiën, van een afzonderlijk artikel, in die van 1552: »een duijsent groot *scollen* een halve str." en in die van 1562: »een groet hondert *schol* een halve stuuer."

In die zelfde 16e eeuw leefde CORNELIS KEMPES, die, te Dokkum geboren, zich in 1549 nog aldaar ophield en toen volmagt dier stad was (*Chb.* III, 163). Later verplaatste hij zich naar Groningen en droeg aan den Raad dier stad in 1586 op zijn te Keulen in 1588 uitgegeven werk: *De origine, situ, qualitate et quantitate Frisiae.* Hij zelf was inmiddels in 1587 overleden.

Deze nu, die als Dokkumer met den toegang tot die stad uit de Noordzee zeer goed kon en moest bekend zijn, zegt op bladz. 118 van dit werk: »Dockum heeft een stroom, die door het zeegat *Scholbalch* dagelijks twee maal vloeit en ebt en in den Oceaan (de Noordzee) uitkomt, waardoor de groote schepen bij de stad kunnen komen." En daarentegen zegt hij op bladz. 21, dat de mond van de rivier de *Lauwers* toen door verzanding was verstopt.

Uit deze tegenstelling blijkt duidelijk, dat ook ten tijde van KEMPIUS het zeegat ten westen van Schiermonnik-oog de *Scholbalch* heette en dat ten oosten van 't eiland, waar toen reeds verzanding bestond, de *Lauwers.*

Nog leefde tegen 't laatste van deze 16e eeuw »de ervaren Piloot ende Stuerman LUCAS JANS WAGHENAER, residerende in de vermaerde coop-ende zeestad van

Wumkes.nl

Enkhuijsen," die in 1590 uitgaf een thans zeldzaam, op de Kon. Bibliotheek in 's Hage nog bewaard, werk, getiteld: »*Thresoor der zeevaert, inhoudende de gheheele Navigatie ende schipvaert* enz. *Nu ten tweede mael vernieut ende vermeerdert.* Gedrukt te Amsterdam bij CORNELIS CLAESZ op 't Water, in 't schrijfboek. Anno 1596."

Op bladz. XXI van dit werk geeft hij voorbeelden van verandering der kusten door verstuiving, en noemt daaronder op: »dat tusschen die *Lauwers* ende die *Scil*, dat Eilandt d' welcke de schippers ende stuerlieden den Bosch noemen en van andere Corensant genoemd wort, binnen tien of twaalf jaren herwaert alsoo verstoven is dat in een slichten strant is verandert."

Verder geeft hij in de vijf eerste capittelen, bladz. 1—5, aanwijzingen om binnen te zeilen: 1. »de Ooster-Eems, 2. de Wester-Eems, 3. de Lauwers, 4. de Scholbalch en 5. het Amelander gat."

Uit die aanwijzing in capittel III blijkt, dat de *Lauwers* toen tusschen Sijmenssandt (dat WAGHENAER het oosteind van Schiermonnik-oog noemt) en Cornsandt door *(en dus ten oosten van Schiermonnik-oog)* in zee liep; terwijl men uit de aanwijzing in capittel IV ziet, dat de *Scholbalch* ten *westen* van Schiermonnik-oog was strekkende, en dat die twee uitloopen in zee had, de eene ten oosten langs het Zand, genaamd de Paardenmarkt, en de andere genaamd het Noordwestergat. Van de in dit werk voorkomende kaart van 1590, waarop die aanwijzingen terugslaan, spreken wij straks nader.

Zie dit een en ander ook door Dr. WESTERHOFF

Wumkes.nl

zelven opgegeven in de *Bijdragen*, VIII, 306, in de noot, en in zijne *Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons Dijkwezen*, bl. 384 in de noot.

De heuschheid van den heer CAMPBELL, Bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek, heeft mij door de hulpvaardige tusschenkomst van den heer W. EEKHOFF in staat gesteld een en ander door eigen inzage van het werk bevestigd te zien.

Voorts werd den 13 Maart 1593 door Gedeputeerde Staten van Friesland, ter vervanging van HARMEN GEERTS, tot Tonnemeester van Scholbalch aangesteld BIENTHE GABBES, Burgemeester van Dokkum, blijkens het Commissie- en Instructie-boek A, loopende van 1587—1616, fol. 23ª verso, in 't Provinciaal Archief van Friesland.

Van de voormelde KEMPIUS en WAGHENAER was een tijdgenoot de beroemde geschiedschrijver UBBO EMMIUS, die van 1547 tot 1625 leefde. Even als zij beiden, noemt ook hij het zeegat *beoosten* Schiermonnikoog de *Lauwermond (Lavicae ostium)*, gelegen tusschen Schiermonnik-oog en Bosch, en is ook bij hem de *Scholbalch* het zeegat tusschen Ameland en Schiermonnik-oog. Dit zeegat, de Scholbalch, is, zegt hij, nevens het Marsdiep, het Vlie en de Eems, een der weinige zeegaten, die voor de grootste schepen bevaarbaar zijn. De overige gaten (waaronder hij dus den mond van de Lauwers, beoosten Schiermonnik-oog, ook begrijpt), noemt hij van minder beteekenis *(ignobiliora)*. Van den Scholbach maken, zegt hij, de Westfriezen (namenlijk de Friezen bewesten de Lauwers) voor hunne scheepvaart gebruik. Zie 's mans

Wumkes.nl

Rerum Fris. Hist. ed. Elzevir. L. B. 1616, fol. 31 en 21, alsmede fol. 60 van het daarachter gevoegde *de Republ. Fris. inter Flevum et Lavicam*, waar hij verhaalt, »dat de Ee of het Dokkumerdiep door Dokkum heen zich eerst in de Lauwerzee en vervolgens door een groot zeegat, dat men *Scholbalch* noemt, tusschen Ameland en Schiermonnik-oog in de Noordzee uitstort."

Op EMMIUS volgde C. SCHOTANUS, die in 1660 in zijne *Beschrijving van Friesland*, fol. 194, schreef: »De naam (van *Lauwers*) *blijft* oock noch aen de Zeemondt uijtgaende ten *oosten* van Schiermonnick-oogh."

Hoe al onze zeegaten aan gestadige verplaatsing van de diepten onderhevig zijn, is eene overbekende zaak. Vandaar ons oud Nederlandsch spreekwoord: als het getij verloopt, moet men de bakens verzetten. Ook de Scholbalch bleef hiervan niet vrij. Bij Resolutie toch van Gedeputeerde Staten van Friesland van 22 Junij 1648 werd, op rapport van Commissarissen, besloten, dat het nieuwe *Friesche gat*, mede zou worden betond, en bij gelijke Resolutie van 8 Maart 1649, op rapport van diezelfde Commissarissen, om, met communicatie van de gecommitteerden van de Heeren van Groningen, op Schiermonnik-oog in *'t Friesche gat* en elders daar 't noodig en dienstig zal worden bevonden en reeds voor dezen bij gedachte Heeren gepeilt en geannoteert is, de zeetonnen aldaar te doen verleggen, de kaap en bakens te verzetten enz.

Dit is de vroegste maal dat ik ten westen van Schiermonnik-oog den naam van *'t Friesche gat* gebezigd vond.

Waarschijnlijk had het dien naam verkregen uit

Wumkes.nl

den mond der Groninger zeeschippers, omdat het tusschen twee Friesche eilanden in liggende, uitsluitend Friesch was, in de tegenoverstelling van de Lauwers beoosten Schiermonnik-oog, die tusschen Friesland en Groningen was gemeen. Ook uit de Resolutiën van Gedep. Staten van Friesland van 22 Maart 1672 en 1679 en latere blijkt van gedurig verloopen van dat zeegat.

Volgens eene in 1735, door P. DONAMA geteekende, in 't Provinciaal Archief van Friesland berustende kaart, liep toen onder den naam van de *Scholbalg* een reeds verloopen vaarwater tusschen Schiermonnik-oog en de platen: het roode Hoofd en de Paardenmarkt door, en kromde zich noordoost- en oostwaarts om het eiland heen; terwijl aan de westzijde van het roode Hoofd en van de Paardenmarkt een tweede zeegat, langs den oostwal van de Engelsmansplaat, noordwaarts opliep en door twee uitmondingen, het oude Friesche gat ten oosten en het nieuwe Friesche gat ten westen, in de Noordzee uitkwam.

C. In de derde plaats komt nu de vraag in aanmerking: Waar plaatsen de vertrouwbare kaarten, van de oudste af tot heden toe, den *Scholbalch*, waar de *Lauwers*?

Door vertrouwbare versta ik hier zoodanige kaarten, die het land telkens voorstellen in zijne gedaante ten tijde der uitgave van de kaarten.

1558.

Eene in dit jaar in Venetië uitgegevene door een Nederlander JAC. BOSSIUS zeer fraai gegraveerde kaart

Wumkes.nl

van Friesland, vermeld onder no. 29 van: *de Algemeene kaarten van Friesland beschreven door* MR. J. T. BODEL NIJENHUIS en W. EEKHOFF, 1846, en

1566.

Frisiae antiquissimae trans Rhenum Provinciae etc. *a* JACOBO DAVENTRAEO *descripta*, Romae 1566.

Beide deze kaarten hebben *west* van Schiermonnik-oog *Scolbalch* en *oost* van dat eiland *de Lauwers.*

1568.

Dit zelfde is het geval op de kaart van ABR. ORTELIUS, no. 30 van genoemde kaartlijst, alsmede

omstreeks 1579,

op de kaart, in 1859 uit Spanje naar Brussel overgebragt, waarvan een aftrek thans berust bij 't Friesch Genootschap en beschreven is door de Leden van dat Genootschap W. EEKHOFF en J. G. OTTEMA in hun verslag van 13 Aug. 1861, bladz. 426—432 der verslagen van dat Genootschap.

De Lauwers heeft hier Schiermonnik-oog ten westen en de eilanden Bosch met Cornzant en Heffesandt ten oosten.

Bovendien vindt men er tusschen Schiermonnik-oog en Heffesandt aangewezen: »*dat olde Groninger diepe*" (*).

(*) Hierdoor wordt volkomen bevestigd de opgave van Prof. LAUTS in de *Kunst- en Letterbode* van 19 April 1856 no. 16 bldz. 124, die door Dr. WESTERHOFF in zijne *Twee hoofdstukken* enz: bldz. 389 in de noot wordt betwijfeld. Toen de Lauwers ten oosten van Schiermonnik-oog nog ter uitvaring door de Groningers diende, terwijl de Friezen de Scholbalch gebruikten, was de naam van het *Groninger diep* voor de Lauwers zeer geeigend en toen de verzanding van de Lauwers deze deed verlaten, bleef ze niet onnatuurlijk nog in de 16e eeuw het *oude*, het voormalige, Groninger diep genoemd worden.

Wumkes.nl

1588.

Op de kaart in GUICCIARDIJN'S *Beschrijving van alle Nederlanden*, no. 32 van de kaartlijst, vindt men eveneens den *Scholbalch* ten westen van Schiermonnik-oog en de *Lauwers* ten oosten tusschen dat eiland en Heffesandt doorloopende.

1590.

Dit zelfde is ook het geval op de in dezen uit den aard der zaak veel gezag hebbende zeekaart van L. J. WAGHENAER, houdende Beschrijving der Landen en Zeekusten van Embderland tot Vlaenderen enz. en vervaardigd voor of in 1590, die opgenomen is in de hier vóór gemelde *Thresoor der zeevaert*.

1617.

Oost- en West Vrieslant, door D. FABRICIUS en de Algemeene kaart van Nederland in P. KAERII *Germaniæ infer.*, no. 40 van de kaartlijst, hebben beide de Scholbalch en Lauwers alsvoren, met een klein eilandje, Z. O. van Schiermonnik-oog en binnen 't woord *Lauwers* (waarschijnlijk Simonszand).

1628.

Tabula Frisiae, Groninghae etc. door C. J. VISSCHER, no. 42 der kaartlijst, heeft Scholbalch en Lauwers alsvoren, hebbende Schiermonnik-oog de kleur van Friesland en Bosch die van Groningen.

1646.

Typus Groningae et Omlandiae a J. B. G. Med. Doct., gevoegd in de herdruk van U. EMMII *de agro Fris.*

Wumkes.nl

inter Amasum et Lavicam etc., Gron. 1646, heeft *bewesten* Schiermonnik-oog den *Scholbalch* en beoosten dat eiland tusschen dat en Busch een zeegat, maar zonder naam er bij. Regt bezuiden Schiermonnik-oog staat *Lauwers* aangewezen. Dr. WESTERHOFF heeft dus (VIII, 305) min juist gezegd, »dat op dit kaartje de Lauwers langs de *west*zijde van Schiermonnik-oog in zee zou uitloopen. Ook schrijft hij dit kaartje verkeerdelijk aan U. EMMIUS zelven toe. 't Is blijkens de opdragt van den herdrukker van 1646, door dezen toen bij dien herdruk gevoegd.

1665.

Typus Frisiæ van SCHOTANUS c. s., no. 57 der kaartlijst, wordt afgebroken aan 't *oost*einde van Schiermonnik-oog, waarboven staat *Wester-Lauwers*, zoodat er geene plaats meer was om ten oosten daarvan te stellen *Ooster*-Lauwers.

1706 en 1718.

Frisiæ dominium, door P. SCHENK in 1706, herzien in 1718 door F. HALMA, no. 68 en 69 der kaartlijst. Op deze kaarten heet de geul ten westen van Schiermonnik-oog links: *Noord Wester gat* en regts: *Noord Ooster gat*, en is de oostzijde van het eiland slechts door eene zeer kleine tusschenruimte gescheiden van Simonszand en volgt hierop ten *oosten: de Lauwers*.

Omstreeks 1770.

Groote kaart van Groningen door Mr. TH. BECKE-

Wumkes.nl

RINGH, heeft ten *westen* van Schiermonnik-oog: *de Scholbalg*, ten oosten van dat eiland eerst het Sijmonszand, en dán de regt noordwaarts in zee loopende *Lauwers* en daarover de Koeplaat, Bosch en Korensand; in de Lauwers zijn tonnen aangewezen. Nevens de westzijde van de Lauwers staat een westelijk op (benoorden Schiermonnik-oog en het Sijmonszand omloopende) tak met den naam van *de oude Lauwers gestopt*; eene aanwijzing, die instemt met de Wester-Lauwers op de groote kaart van SCHOTANUS, van 1665 hier vóór gemeld.

1835.

Ook op de groote kadastrale kaart van Groningen van JAPPÉ vindt men *de Lauwers* ten oosten van Schiermonnik-oog aangewezen.

1859, 1868.

Eindelijk vindt men op de zeekaarten van het Friesche zeegat enz. en van de Monden van de Eems, beiden op last van het Ministerie van Marine vervaardigd en telkens herzien, op de laatste uitgaven (die van 1859 van de eerste en die van 1868 van de tweede) even als op de vroegere, de *Lauwers* aangewezen tusschen Simonszand ten westen en de Boschplaat ten oosten; voorts ten noorden wederzijds de *Wester-* en de *Ooster* buitengronden van de *Lauwers*, en ten zuiden, onder den naam van de Spruit, eene nog bevaarbare, betonde en bebakende slenk of diepte, die van buiten af naar de Lauwerzee leidt.

En hiermede hebben wij dus eene van onzen tijd

Wumkes.nl

af tot 1558 oploopende reeks van vertrouwbare kaarten, die de *Scholbalch* (later het *Friesche gat* genaamd) ten *westen* van Schiermonnik-oog en ten *oosten* van dit eiland de *Lauwers* aanwijzen.

Na deze opsomming van stellige bewijzen kan nog worden verklaard, dat onder de groote menigte kaarten berustende in de verzameling van den heer EEKHOFF en die deze de vriendelijkheid heeft gehad in dezen te raadplegen, *geen enkele* is gevonden, waarop het tegendeel of de Lauwers *ter westzijde* van Schiermonnik-oog voorkomt. Dr. W. heeft geen dier kaarten geraadpleegd; »hij achtte het onnoodig meer oude kaarten over de baan te halen," volgens *Bijdragen*, VII, 305.

Op grond nu van welke kaarten wil Dr. WESTERHOFF, dat het vroeger *anders* zou zijn geweest?

Volstrekt niet op het gezag van *vertrouwbare* kaarten, van kaarten namelijk, die de stroomen, zeegaten en kusten van het land voorstellen in hunne gedaante *ten tijde der uitgave van de kaarten.*

Integendeel, alleen op het gezag van eene kaart, die een toestand voorstelt omstreeks achttienhonderd tot duizend jaar ouder dan den tijd van uitgave door den bewerker, en van eene andere kaart nog bijna eene halve eeuw jonger dan de eerstbedoelde. (*)

De eerste kaart is die van BERNHARDUS SCHOTANUS à STERRINGA, *Typus Frisiæ veteris*, voorkomende nevens

---

(*) v. d. BERGH, *Middel-Ned. Geographie*, Leiden 1852, zegt te regt: »Aan de meeningen der geleerden schenken wij dan alleen geloof, wanneer zij behoorlijk bewijs bijbrengen."

Wumkes.nl

bladz. 8 van de *Beschrijvinge van Friesland* van C. SCHOTANUS, Franeker 1664, kaartlijst, no. 8.

Deze kaart, opgemaakt door een twintigjarig student, moet, volgens het opschrift, vertoonen, let wel, hoe Friesland gelegen was zoowel toen de Romeinen als toen de Franken hier meester waren. Op hetzelfde papier wordt dus voorgesteld een over 8 eeuwen loopende toestand, alsof in al dien tijd de plaatselijke gelegenheid, vooral die langs de kusten, dezelfde gebleven ware!

Overigens geeft die kaart niet wat de ligging, van Christus geboorte tot 8 eeuwen later, *werkelijk was*, maar alleen wat de in 1664 levende B. SCHOTANUS toen *meende*, dat ze geweest was. En voor deze *meening* geeft hij zelfs geen enkelen grond op. De kaart zit in het werk ingenaaid, maar zonder de minste toelichting of bewijs. En wat in 't bijzonder de Lauwers betreft, de bewerker plaatst wel tusschen Ameland en Schiermonnik-oog een uitloop uit de Lauwers in zee, dien hij zonder eenig bewijs *Laubaci ostium* noemt, maar hij plaatst evenzeer ten oosten van Schiermonnik-oog een anderen uitloop uit de Lauwers in zee, dien hij wel op de kaart zelf naamloos laat, maar die, zoo als reeds hier voor is opgemerkt, in de beschrijving van Kollumerland, 1664, blz. 194 uitdrukkelijk wordt gezegd nog te behouden den *ouden* naam van *Lauwers*, terwijl hij en anderen in 't volgende jaar 1665 op eene wandkaart van Friesland eveneens ten *oosten* van Schiermonnik-oog de Wester Lauwers aanwijzen. (zie hiervoor blz. 392.)

De aanwijzing van SCHOTANUS op zijne schetskaart

Wumkes.nl

van Oud-Friesland is dus door hoegenaamd *niets* gestaafd, met de beschrijving zijns vaders en met zijne eigene kaart van 1665 in strijd en van geene de minste waarde.

De tweede kaart, waarop Dr. WESTERHOFF zijne meening vestigt, is de voorstelling door MENSO ALTING van Groningen, die in 1697 en 1701 zijne *Notitia Germaniae inferioris* uitgaf.

ALTING stelde op bladz. 90 van Pars I, op grond van zeer onzekere graadberekeningen, ontleend aan den Romeinschen Geographist PTOLEMAEUS, dat de door dezen vermelde Portus Manarmanis de later Lauwerzee genaamde zeeboezem was en uit de Noordzee werd binnengeloopen door den mond tusschen Ameland en Schiermonnik-oog, welke mond door de schippers *Scholbalg* werd genoemd.

»Intratur ab *Oceano* per illud Ostium, quod est inter *Amelandiam* et *Schiermonnik-oge*, usitatissime à Nautis *Scholbalg* dictum." Dat deze mond, *de Scholbalg*, ook *de Lauwers* zou heeten of geheeten hebben, zegt hij hier *niet*.

Vervolgens zegt hij op pag. 91, dat die vroegere zeeboezem, de Portus Manarmanis, *toen* (tijdens de uitgave van zijn werk) *de Lauwerzee* heette en twee monden had, waarvan de Noordzee zich den *nieuwsten*, ten oosten van Schiermonnik-oog, eindelijk had geopend: »quorum recentius *Oceanus* tandem sibi aperuit ad Orientem *Schiermonnicogæ*."

Deze zoo met een enkel woord ter loops daar heen geworpene tweeledige stelling: dat het zeegat ten oosten van Schiermonnik-oog door de Noordzee zou

Wumkes.nl

zijn geopend (en dus niet de oorspronkelijke uitmonding van de rivier de Lauwers zou zijn), en dat dit zeegat *later* dan dat ten *westen* van Schiermonnik-oog, *de Scholbalg*, zou zijn ontstaan, — beide blijft ALTING in gebreke, ook slechts met een enkel woord, te staven, hij zegt evenmin wanneer dat dan dit ontstaan door zee-inbraak zou hebben plaats gehad.

Trouwens volgens zijne eigene kaarten moest hem dit ook wel moeijelijk vallen; want reeds in de vroegsten, die (bij Pars I behoorende) den tijd der oude Friezen en Batavieren voorstellen, en dus omstreeks zeventien eeuwen eer ALTING schreef, vindt men in nos I, II en V, tusschen twee, later als Schiermonnik-oog en Bosch bekende eilanden, ten *oosten* van het eerste, evenzeer eene opening, een zeegat (de Lauwers), aangeduid als ten *westen* (de Scholbalg.)

In de kaarten voorts uit den tijd der vroege middeleeuwen, (die bij Pars II behooren) laat wel ALTING de *Labeke* ten *westen* van 't later als Schiermonnik-oog bekende eiland in zee vloeijen, maar geeft ook hier voor tittel noch jota tot bewijs, en duidt ten *oosten* van dat eiland evenzeer eene, schoon minder diepe, opening aan.

Hierbij dient in 't oog gehouden, dat (blijkens den Index I op Pars II), ALTING het werk van C. SCHOTANUS van 1664, waarin de kaart van Oud-Friesland van B. SCHOTANUS was opgenomen, heeft gebruikt en zijne plaatsing der Lauwers ten westen van Schiermonnik-oog slechts eene navolging is van die hier vóór reeds behandelde kaart.

Neemt men nu omtrent ALTINGS voorstelling dit

Wumkes.nl

een en ander in aanmerking, dan mag men zijne *meening* (want meer is het niet) omtrent den zoo vele eeuwen vroegeren uitloop van de Lauwers gerust als volkomen uit de lucht gegrepen beschouwen, en aannemen, dat Dr. WESTERHOFF zelf in 1830 te regt heeft geoordeeld (*Nat. hist., Gron.* blz. 45, noot 42): »kaarten, ter voorstelling van den ouden staat des Lands en van de veranderingen daarmede voorgevallen, vindt men bij CLUVERIUS, ALTING, ENGELBERTS en anderen. *Deze kaarten verdienen echter*, even als die van PTOLEMAEUS, *weinig vertrouwen*, daar zij niet alleen *meest op bloote gissingen steunen*, *maar daarbij ook nog zeer gebrekkig zijn.*" Ook v. D. BERGH (*Middel-Nederl. Geographie*, blz. 3) wijst op de gebreken van de kaart van B. SCHOTANUS, en zegt dat zij eigenlijk weinig bruikbaar is. Op blz. 4 beaamt hij het ongunstig oordeel over de kaarten van ALTING, door BODEL NIJENHUIS en EEKHOFF, bldz. 7, uitgesproken, dat zij geheel verkeerde voorstellingen geven en *niets* te vertrouwen zijn.

Dr. WESTERHOFF (VIII, 306) beroept zich mede op den schrijver van de *Oudheden en gestichten van Groningen* als die leert, dat de oostelijke tak der Lauwers de jongste was. Deze schrijver heeft echter, toen hij dit zeide, alleen nageschreven de reeds zoo even behandelde meening van ALTING. Dit blijkt uit het oorspronkelijk Latijnsche werk, de *Historia Episcop. Groningensis* p. 73, waar ALTING wordt aangehaald.

Uit het tot hiertoe onder B en C bevondene blijkt dus, dat, indien wij van den tegenwoordigen tijd beginnen en tot vroegere eeuwen opklimmen, alle ver-

Wumkes.nl

trouwbare berigten en kaarten, tot in de 15e eeuw toe, den *Scholbalch* (nu meest *het Friesche gat* genaamd) plaatsen ten *westen* van Schiermonnik-oog en de *Lauwers* ten *oosten* van dit eiland, en dat er geen het minste spoor is, dat die beide zeegaten voor dien tijd ooit eenigen anderen naam hebben gevoerd; in het bijzonder niet, dat het zeegat de Scholbalg ooit of immer den naam van de *Lauwers* hebbe gedragen.

Voorts is onder A gebleken, dat dit met den aard der zaak overeenstemt.

Volgens Dr. WESTERHOFF zou er een tijd geweest zijn wanneer het zeegat ten *westen* van Schiermonnik-oog *(de Scholbalch)* niet dien naam droeg, maar *de Lauwers* werd geheeten; maar, behalve dat dit *volkomen onbewezen is*, hoe en wanneer zou het dan zijn gekomen, dat *dit* zeegat zijn overouden en belangrijken grensscheidenden naam van Lauwers geheel sporeloos zou hebben verloren en dat deze, let wel, zou zijn overgesprongen (over Schiermonnik-oog heen) naar het zeegat aan de *oost*zijde van dit eiland, en daar sedert, eeuwen lang, *tot heden toe*, bleef voortleven, zonder dat er van eenigen vroegeren naam van dit zeegat, voorafgaande aan dien wondersprong, iets in het allerminste blijkt? Hoe ook zou het dan gekomen zijn, dat gemeld eiland boven menschen geheugenis tot Friesland behoort; hoezeer het, naar de trouwens geheel *onbewezene* stelling van Dr. WESTERHOFF, ten *oosten* van de Groningen en Friesland sedert meer dan duizend jaren van elkander scheidende grensrivier de Lauwers zou zijn gelegen?

Na dit alles meen ik dat men niet anders kan aan-

Wumkes.nl

nemen of de Rivier de Lauwers — toen deze omtrent den tijd van KAREL DEN GROOTEN *of kort daarna tot grensscheiding tusschen Friesland en het land dat nu de Provincie Groningen uitmaakt, verstrekte — liep niet aan de West- maar aan de Oostzijde van het tegenwoordig eiland Schiermonnik-oog in de Noordzee uit.*

Wumkes.nl

Bijlage A.

Oprigting van eene Parochie-kerk op Schiermonnik-oog door den Bisschop van Utrecht, 6 November 1465, in een Vidimusbrief van 29 November 1465.

Nos fratres JOHANNES *de Bethania*, ordinis Sancti Benedicti, et JACOBUS, Sancti Bonifacii in *Dockum*, ordinis Praemonstratensis, monasteriorum abbates, parcium Frisie Traiectensis Dyocesis, notum facimus universis et singulis praesencia visuris seu audituris publice protestando nos vidisse ac legisse quandam litteram reverendi in Cto. patris ac domini nostri dompni DAVID, Episcopi Traiectensis, sigillo ejus ad causas sigillatam, nobis per venerabilem patrem dompnum PETRUM, Abbatem *Claricampi*, praesentatam, non cancellatam non abrasam neque in aliqua sui parte viciatam sed omni vicio et suspicione carentem, hunc modum, qui subsequitur, de verbo ad verbum continentem.

DAVID *de Burgundia*, Dei et apostolice sedis gratia Episcopus Traiectensis, universis et singulis tam presbyteris et clericis quam ceteris nostris subditis et praesertim per *Frisiam* nostre dyocesis constitutis salutem in domino et praesentibus fidem indubiam. Ad nostram venerabilem, nobis in Christo dilectus dominus PETRUS, Abbas monasterii beate Marie de *Clarocampo*, ordinis Cisterciensis, parcium et dyocesis praedictarum, audienciam deducere curavit.

Videlicet insula vocata communiter et appellata *Schiramoneken aech*, parcium et dyocesis earundem, ad dictum abbatem et conventum dicti monasterii suosque predecessores a tempore omnium

Wumkes.nl

hominum memoriam exedente pleno jure spectaverit et pertinuerit ac in praesentiarum spectet et pertineat, ipseque Abbas et conventus in eadem insula a tempore hujusmodi habuerint et de presenti habeant simili jure quandam grangiam seu curtem una cum capella consecreta hujusmodi curti contigua nec non cimeterium pro sepultura in hujusmodi insula decedentium et inibi unum monachum professum dicti monasterii qui inibi divina officia pro tempore celebrare consuevit et tempore opportuno celebrat, ac cunctis hominibus ibidem pro tempore existentibus atque advenientibus singula ecclesiastica sacramenta ministravit, pro necessitate occurente cotidie administrat. Verumptamen, sicuti ejusdem domini Abbatis peticio subjungebat, in Capella hujusmodi adhuc nondum fuit nec esse consuevit fons baptismalis cum ceteris ad hujusmodi fontem requisitis. Propter quod nobis humiliter supplicavit ut de super et super erectione juris parochialis pro dicta insula providere paterne dignaremur. Nos igitur attendentes supplicacionem hujusmodi fore justam et de praemissis quantum ad praesencium nostrarum litterarum obtinendarum effectum sufficienter informati atque intelligentes quod dicta insula per duo fere milliaria ab omni vicinio hominum et ecclesiarium distare noscatur. Idcirca capellam hujusmodi in *ecclesiam parochialem* dicte totius insule omnibus melioribus modo, via, jure, causa et forma quibus possumus et debemus auctoritate nostra ordinari et dyocesana erigimus facimus constituimus et ordinamus bonaque omnia et singula ad eandem capellam tam presencia quam futura quatenus secularia censeri poterint, possint seu poterunt in futurum extinguimus et mortificamus eaque de cetero fore et esse debere spiritualia et ecclesiastica et ut talia tuenda et manutenenda decernimus ac volumus per praesentes, dictamque capellam una cum curte et singulis suis pertinenciis praesentibus et futuris dicto monasterio *Claricampi* ad provisionem Abbatis pro tempore dicti monasterii ordinandam quatenus opus est unimus annectimus et incorporamus ita et taliter quod abbas pro tempore dicti monasterii

Wumkes.nl

possit et valeat quotiescunque et quandocunque sibi placuerit in eadem *Capella*, jam *Ecclesia parochiali*, quencunque sui monasterii professum presbyterum seu alium presbyterum secularem deputare, constituere, ponere et ordinare, qui hujusmodi ecclesiam regat et gubernet ac jura parochialia inibi exerceat ad instar et similitudinem aliarum ecclesiarum parochialium: hoc semper salvo quod sic positus et constitutus, ad nutum Abbatis pro tempore dicti monasterii dum et quando id sibi videbitur, ab exercicio et onere dicte cure atque percepcione fructuum ejusdem penitus et omnino sit absolutus et ad ejusdem domini abbatis beneplacitum amovibilis et quod in locum sic absoluti et amoti idem abbas possit alium quemcunque dum et quando sibi placuerit deputare absque impedimento et contradictione cujuscunque. Nostrarum testimonio litterarum, datum nostro sub sigillo praesentibus appenso anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto, mensis Novembris die sexta. De Rehaigue.

Nos igitur, memorati patris Abbatis de *Clarocampo* hujusmodi Litteram ad omnium noticias deducere cupientis humillimis precibus inducti, per insertam ejusdem litere copiam ad omnium et singulorum conscientias his praesentibus propalamus, quatenus fidem indubiam haud aliter quam ipsius originali adhibere minime dubitent, sub appensione sigillorum nostrorum. Anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto in vigilia Andree apostoli. (*)

Origineel Vidimus op perkament, met twee afhangende zegels, in het Provinc. Archief van Friesland. Achter op staat: Vidimus de insula Anno CCCCLXV.

C iiij.

(*) 29 November 1465. St. Andries is 30. November.

Wumkes.nl

Bijlage B.

VERTALING VAN BIJLAGE A.

Wij broeders JOHANNES *van Bethanien*, van de Orde van den Heiligen Benedictus, en JACOBUS van den Heiligen Bonifacius in *Dockum* van de Praemonstratenser orde, Abten van evengemelde kloosters in Friesland, onder het Bisdom van Utrecht, doen kond aan allen en een iegelijk, die dezen zullen zien of hooren, openlijk verklarende, dat wij gezien en gelezen hebben zekeren brief van den Eerwaarden Vader in Christus en onzen Heer, Heer DAVID, Bisschop van Utrecht, met zijn zegel ter zaken verzegeld, aan ons door den eerwaarden vader, Heer PETRUS, Abt van *Claerkamp*, aangeboden, niet doorgehaald, niet afgekrabd noch in eenig deel gebrekkig, maar vrij van alle gebrek en verdenking, van woord tot woord bevattende den inhoud die volgt:

DAVID *van Burgundien*, door de genade Gods en van den Pausselijken stoel Bisschop van Utrecht, aan allen en een iegelijk, zoo priester en geestelijken als onze overige onderhoorigen en vooral in het onder ons Bisdom behoorend *Friesland* gezeten, heil in den Heer en een niet twijffelend geloof aan dezen!

Onze in Christus geliefde Heer, PETRUS, Abt van het klooster van de gelukzalige Maria van *Claerkamp*, van de Cistercienser orde, in dezelfde landstreek en Bisdom, heeft ter onzer eerwaardige zitting doen vertoonen: Dat het eiland, gemeenlijk genoemd en geheeten: *Schiramoneken aech*, in dezelfde landstreek en Bisdom, van een tijd, aller menschen geheugenis te boven gaande, aan genoemden Abt en de vereeniging van gezegd klooster en zijne voorgangers in volle regt heeft behoord en toegekomen en tegenwoordig behoort en toekomt, en dat de zelfde Abt en vereeniging op dit zelfde eiland van gelijken tijd af hebben gehad

Wumkes.nl

en tegenwoordig hebben, in gelijk regt, zekere schuur of hof, te gelijk met eene gewijde kapel aan dat hof verbonden staande, alsmede eene begraafplaats voor de begraving van hen, die op het eiland sterven, en aldaar een de gelofte gedaan hebbende monnik van gemeld klooster, die aldaar de eeredienst in der tijd gewoon is geweest waar te nemen en ter behoorlijker tijd waarneemt, en aan alle menschen, aldaar tijdelijk zijnde en aankomende, de verschillende kerkelijke sacramenten heeft toegediend en naar voorkomend vereisch dagelijks toedient. Maar evenwel, zoo als het zelfde verzoek van den Abt liet volgen, is in die kapel tot dus verre niet geweest, noch plagt te wezen, eene doopvont met het overige tot zoodanige vont vereischte. Weshalve hij ons nederig heeft verzocht dat wij daaromtrent en in de oprigting van een parochiaal regt voor gemeld eiland vaderlijk wilden voorzien. Wij derhalven — in aanmerking nemende dat dusdanig verzoek regtmatig is en omtrent het hiervoor vermelde voor zooveel betreft het uitwerking erlangen van dezen onzen tegenwoordigen brief genoegzaam ingelicht, en verstaande, dat gezegd eiland bijna twee mijlen van alle nabuurschap van menschen en kerken is verwijderd — derhalven verheffen, maken, stellen en verordenen, op de allerbeste wijze, weg, regt, oorzaak en vorm, waarop wij kunnen en moeten, krachtens ons gewoon en bisdommelijk gezag, de voormelde *Kapel* tot *Parochie-Kerk* van geheel het gezegde eiland, en alle en iegelijke goederen van dezelve Kapel, zoo tegenwoordige als toekomende, voor zoover die wereldsch konden, kunnen of in de toekomst zullen kunnen geacht worden, blusschen wij uit en brengen die in de doode hand, en besluiten en willen door dezen, dat die voortaan zullen en moeten zijn geestelijk en kerkelijk, en als zoodanig moeten worden beschermd en gehandhaafd; en de voormelde Kapel benevens het hof en al haar tegenwoordig en toekomstig bijbehooren vereenigen wij met, voegen wij toe aan en maken wij tot een ligchaam met het gezegd klooster *Claercamp*, tot door den tijdelijken Abt van gezegd klooster voor

Wumkes.nl

zooveel noodig te voeren toezigt, zoo en derwijze, dat de tijdelijke Abt van gemeld klooster kunne en moge zoo dikwijls en wanneer het hem zal behagen in die kapel, thans parochiekerk, iederen gelofte gedaan hebbenden priester van zijn klooster of een anderen wereldlijken priester af te zenden, te vestigen, te stellen en te ordenen, die gemelde Kerk regeere en besture en de parochiale regten daar uitoefene op den zelfden voet als in andere parochiekerken geschiedt; dit altijd voorbehoudens, dat de aldus gestelde en gevestigde op den wenk van den tijdelijken Abt van gezegd Klooster, dan en wanneer het dezen zal goeddunken, van de uitoefening en van den last van de gemelde zorg en van den ontvangst van dezer vruchten geheel en volstrekt zij ontslagen en naar het welbehagen van den zelfden heer Abt afzetbaar, en dat in plaats van den aldus verwijderden en afgezetten de zelfde Abt eenen anderen, wien ook, dan en wanneer het hem zal behagen, kunne afzenden, zonder beletsel of tegenzeggen van wien ook.

Door getuigenis van onzen brief gegeven onder ons hier aangehangen zegel, in 't duizend vierhonderd vijf en zestigste jaar des Heeren, op den zesden dag van November. De Rehaigue.

Wij derhalve, bewogen door de zeer nederige bede van gedachten vader, den Abt van *Claercamp*, die dezen brief tot aller kennis wenscht te brengen, brengen door het ingevoegde afschrift van dien brief, door dezen tegenwoordigen denzelven ter kennis van allen en een iegelijk, op dat zij niet aarselen er een stellig geloof aan te schenken, niet minder dan aan zijn oorspronkelijk, onder aanhanging van onze zegelen. In 't duizend vierhonderd vijf en zestigste jaar des Heeren, op Andries Apostels avond. (*)

Oorspronkelijk Vidimus op perkament, met twee afhangende zegels, berustende in het Provinciaal Archief van Friesland.

Achterop staat: Vidimus de insula Anno CCCCLXV.

C iiij.

(*) 29 November 1465.

Wumkes.nl

Bijlage D.

FILIPS VAN BOURGONDIË, *Graaf van Holland, neemt het eiland Werner-oog of Schiermonnik-oog, den Abt van Klaarkamp toebehoorende, in bescherming, wanneer er oorlog mogt uitbreken. 1440, den 23 October.*

„PHILLIPS etc. Doe cond allen luyden. Want die van *Oostergoende* van *Westergolanden* op dese tijt ons ende onsen landen van *Hollant*, *Zeelant* ende *Vrieslant* in vreden staen, ende alwair t, dattet tot eniger tiit buijten vreden ghinge, ende die voirs. landen van *Oostergo* ende van *Westergo* tegen ons ende onsen voirs. landen van *Hollant*, *Zeelant*, ende *Vrieslant* in veeden ende in orloge quamen (des God verhoede), so is t, dat wij om beden wille van sonderlingen onsen heijmelicken vrunden, genomen hebben ende nemen mit desen brieve in onser protectie ende beschermenissen een eijlant, genoemt *Werner oghe*, anders geheten *Schiermonnich oge*, gelegen den naesten lande geheten *Paidza* in *Oostergolanden*, up die oestzyde van *Ametant*, toebehoerende eerwaardigen in Gode Heren DOMINICO, Abt van *Clarencamp*, ende willen, dat die voirs. Abt ende syne ondersaten nu ende alsdan van den onsen ende allen denghenen, die om onse wille doen ende laten willen, ongehindert ende ombescadight wesen ende blyven sullen; ombieden hierom ende bevelen allen onsen capiteyen, hooftmanne, luyde van wapenen, wtleggeren ende anders allen onsen officieren, boden, dieneren, ondersaten ende goeden luyden, die om onsen wille

Wumkes.nl

doen ende laten willen, die nu sijn of in der tyt wesen zullen, dat sy den voirs. Abt, sijn convent ende ondersaten, in den voirs. eylande geseten, rustelic, vredelic, ongehindert ende onbescadigt wesen ende blyven laten, sonder hun tot eeniger tijt hinder, scade, letsel of moeynisse te doen an lyve off an goede in enigerwijs. Want wair yement, die den voirs. Abt, sijn convent ende ondersaten, in den voirs. eijlande geseten, hierenboven letsel, moeynisse, hinder of scade dede, dat wouden wy an dien houden ende verhalen an lyve ende an goede als an dengenen, die ons van onser heerlicheijt vermindert hadde, ende also an hun doen corrigieren, datter andere van gelijken exempel an nemen ende hun des mogelic wachten souden. Dit sal gedueren des voirs. Abts leven lanck. In oirconde etc. Datum den XXIIIsten dach in October anno XL°" (1440).

Het vijfde Memoriaal van Mr. Jan Rosa, *Griffier van den Hove van Hollandt, folio* 126, *in het Rijks Archief.*

Wumkes.nl

Nos fres Johes de bethania ord sci bnDicti et Jacobus sci bartholomei i Doclud ord pmonstratens mōstiorū abbates pnd frisie traiectens dyocesis notū fiām omibus et singulis pnsentes seu
audituris publice pntes stando nos vidisse ac legisse quādam litam reuerendi d dni dni Dauid ep traiectens sigillo eius ad cāuas sigillatam nobis p venerabilem pres
dni petri abbis claustri pmissam nō cancellatam nō abrasam nec i aliq sui pte viciatam h od vicio zuspicionis carentem huiusmodi que subsequitur de vbo ad vbi continentem.
Dauid de burgundia dei et apsice sedis gra Eps Traiectens omibus et singulis tam pbris et clicis qm ceteris nobis subditis et pstitis p frisiam mte dyocesis constitutis salm i dno et pmittere
fidem i dubia Ad nram venerabilem nobis dni dni dilecti dni petri abbis de claustro ord cystercien pnd i dyocesi pdicta audiencia deducentem. Cum licet insula
vocata eom et appellata Schiramonnikeacht pnd et dyocesi eiusdem ad dictam abbiam et conuentum dicte mōstij suos qm pdecessores a tempe omis hominis memoria quiete predicte pleno iure spectancia
et pertinuerit at i pnsentiarum spectet et pertineat tpe qm abbas et conuentus in eadem insula a tempe hmodi habuerint et de pdicti habeant sibi iure quadam gradam seu curiam vna cum capella ipsi curie
hmodi curie contigua nec nō cimiterium p sepulturam in hmodi insula decedentium et ubi viri mōtium pfessi dicti mōstij qui ibi diuina officia p tempe celebrant consueuerunt et tpe exposito ce
lebrat ac circa hodiernum ibidem pro tempe pendentibus atq aduenientibus singula ecclesiastica sacramenta ministrant p necessitate occurrente cotidie administrat. Verumptamen iuxta eiusdem dni abbis petrum
burgundum in capella hmodi adhuc nondum fuit nec de ipsorum fons baptismalis ad ceteros ad hmodi fontem requisitis. Qpropter nobis humiliter supplicauit ut de iure et sup eiusdem mtis pro
tali p dicta insula pnd pdare dignaremur. Nos igitur attendentes supplicationem hmodi fore iustam et de pmissis gtam ad pdicta modo et tenore optimedare effectum sufficientem i formati atq
intelligentes q dicta insula p duo fere miliaria ab omi vicino gonis et circiter distat nostra. Idcirco capellam hmodi in ecclam parochialem dicte totius insule ordinis melioris modo via
re causa et forma quibus possumus et debemus auctte mra ordiana et dyocesana erigimus facimus constituimus et ordinamus bona p ofa et singula ad eandem capellam tempore pnsentia p futura quatenus
alia ecclesie conferri poterunt possint seu poterunt in futurum pstitui et mortificamus eaq de cetero fore et esse debere spiritualia ecclesiastica et ut talia tuenda et manutenenda de omnibus
volumus p presentes dicta qm capella vna cum curia et singulis suis pertinentiis pdictis et futuris dicto mōstio claustri ad pnsorum abbis p tempe dicti mōstij ordinandum quatenus opus d omnium
ecclarum et temporalium ita et tali qm abbas p tempe dicti mōstij possit et valeat quoties et quotiens sibi placuerit in eadem capella ipsi ecclie parochiali quendam seu mōstij pfessum pbrum
seu aliud pbrum secularem deputare constituere pnd et ordinare qui hmodi ecclam regat et gubernet ac iura parochialia ibi exercere administrare et filiis diuinis aliisq ecclesiis parochialibus
horis ipsis salno p sic positis et constitutis ad mtem abbis p tempe dicti mōstij dni et qui id sibi videbit ab exercitio et onere dicte cure atq preposito functum eiusdem penitus et oino
sit absolutus et ad eiusdem dni abbis beneplacitum amouibilis et qm i ipsi sit absolutus et amotus idem abbas possit alium quotiens dni et qui sibi placuerit deputare absq impedimento et
contradictione quilibet. Nrāq testimonio litarum Datum anno dni sub sigillo pdictis appenso Anno dni millesimo quadringentesimo septuagesimo quarto mensis nouembris die septima De Reliquiis
Nos igitur mediante pnd abbis de claustro hmodi litam ad omnium notitiam deducta cupientes huiusmodi pbis nostris pnsentibus exhibitis eiusdem litarum tenorem ac omnia et singula in eis pdictis
ppalam quatenus fieri debuerint alius qm ipsis originali adhibere vidimus Subscripsimus et sub appensione sigillorum nrōrum Anno dni millesimo quingentesimo septuagesimo quarto In vigilia Ad xxcc apli

subiugebat in capella hmod adhuc nondum fuit nec de gsuetudine fonts baptismalis ad eteq ad hmod fonts requisitis. Ppeqd nos humiliter supplicamus ut de sup et sup eterno mus pro
thiali p dicta insula prudi pdare dignaduis. Nos igit attendentes supplicationem hmod fore iusta et de piis ffectu ad pdicti mdp cladep optmedarep effectui sufficiente ifozmati atqz
intelligentes pdicta insula p duo fere miliaria ab omni vicino omni et eteridep distare nostra. Idcirco capellam hmod in certam parochialem dicte totius insule odiq melioriq modo vna
cum tansa et forma qbus possimus et debeq auctte mdi ordinaria et diocesana erigimus facimus constituimus et ordinamus bonis p otia et singulis ad eandem capellam tam presentis q futuris quatenus
secularia conferri poterunt possunt seu poterunt in futurum p tiguis et mortificamus eatqz de cetero fore et esse debeat spiritualia ecclesiastica et ut talia tuenda et manutenenda de omnipotentis
et volumus p presentes dicta qz capella vna cum iuribus et singulis suis pertinentiis pdicti et futuris dicto mostio cladepi ad pensionem abbatis p tpe dicti mostii ordinandam quatenus opus id omnipotentis
seu aliud pbtum sclare deputare constituere pauci et ordinare qui hmod ecclam regat et gubernet ac iura parochialia ibi exercerent administrent et filtrandum aliaqz ecclesiae parochialium
hoc semp salvo p sic posito et constituto ad mutu abbatis p tpe dicti mostii sed et qui id sibi videbit ab exercitio et onere dicte cure atqz percipere fructus emolumenta et obventiones
sit absolutus et ad eumdem sed abbatis bnplacitum amovibilis et p illo sit absolutus et amoti id abbas possit alium quotiesqz sed et qui sibi placuit deputare absqz impedimento et
contradictione quodlibet. Nos igit in mandatis prid abbatis de cladepo hmodi iam ad omni notitiam dedimus expiretis huiusmodi pribus nostris pmissis eadem lite capitula ad omni et singulorum qstiam hus pdictis
palam quatenus fieri debuit haut aliter q ipsis originali adhibere nudum debuerit sub appensione sigillorum nostrorum Anno Dni millesimo quingentesimo sexagesimo quarto die vigesima decima apli

Wuinkel.nl

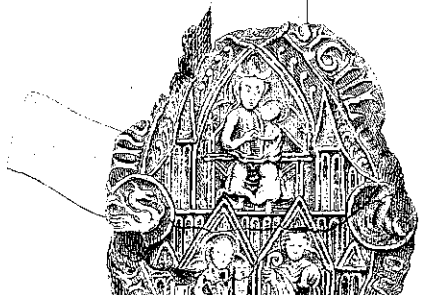

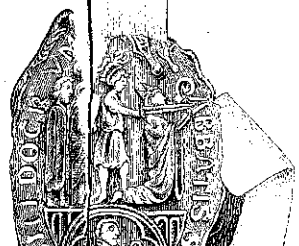

Bijlage F.

Compromis uitspraak van HENDRIK, *Abt te Aduard en anderen in een geschil tusschen den Abt en het klooster Foswerd te Ferwerd met* HAIJE HERINGA *op Ameland, over de uitoefening van onderscheidene regten op dit eiland.*

1485 in April.

Wij HENRICUS bij der nede Goedis Abbet thoe *Aedwert*, SIBODUS thoe *Lijouwerd*, MAMMO thoe *Wirdum*, HERMANNUS thoe *Ferwert* Presteren ende Personnen, LOLLO vicarius toe *Kamminghabuer*, dvaeth kwd alle lioedem mith disse epena breve, hoe datter waes enerhanda scijlinghe twischen den Abt ende Convent thoe *Forswert* fan der ener sijda ende HAIJA HERINGHA fan der oedera sijda, rijsende fan *Aemland*, hoelke scijlinge disse igghen voersz. claechlos op ws habbet bijspritzen, ende wij habbetse ontfensen, barred ende wthseyd in manieren neijscrion. In 't aerst soe scil mijn Hera die Abt mith dae conventelioed haulda, bruka ende verheera ende landsetten setta ende ondersetta ende alhiara renten berra fan al dae landen, deer hiae habbed op *Aemland*, hiae sint lidsen hveerse lidsen sint, sonder beletten HAIJEMO jeff sijn effterkommen. Item foer dat riucht, deer HAIJA mocht habba toe *dae Suartawald*, (*) deer-

(*) In 1558 werden „op Swartenwolden" 17 mannen op geweer gesteld door *Peter van Kammijngha*, Vrij en Erfheer op Ameland. Blijkens een in 't Rijks-Archief berustend stuk van 25. en 27. Maart 1558.

Deze toenmalige buurt lag aan de sedert afgeslagen zuidkust, ten oosten van *Buren* en *Nes*, bezuiden de tegenwoordige Kooiplaats.

Wumkes.nl

foer scilled hij ende sijn aeffta effterkommen, als hiae kommed offte wannied op *Aemland*, moegha gheijja wrt land fan Nes, twischen dae Rijd ende *den Sculbalgh*, om hiaren toe voermeijthen; mer jelkers scil dij Abt in 't land foers. als twischen dae Rijd ende den Sculbalgh dat riucht fan jeijen selff haulda offte toe des claesters profijt verheera; ffoerd maer, alla renthen, deer kommend fan dae pijnken als foer dae fiskenije offte dae beschijrmenisse, dae scilled dij Abt ende dat claester fan der ena sijda ende HAIJA ende sijn eerwen thoe lijka deela ende dae fijngueden desghelika, alsoe fulla al se deer meij goed ende riucht halda moeghen, aeck toe lijca deela, bijsonder deer faeled twischen die Rijd ende den Sculbalgh vorsz. Jelkers scil HAIJA die fijngueden allenna opriucht haulda, ende offt dij Abt ende dat cloester voersz. ijn den helfft fan dae pijnken ende fijngueden ijn *Nesse* mochten wessa behaenghed, deerfoer scilled HAIJA ende sijn effterkommen gonstich ende helplick wessa den claester hiara gueden ende riuchten toe beschijermen; ende aeck dae fiskeren pijnken ende sciplioeden neij hiara moegen foer alla lioden als haedlingen fan dae land verandrija. Item om dae nijoeghen steeden willa wij, dat mijn Hera dij Abt ende dij claester scilled hiara willa behaulden habba, offse dae Sinte Barbara leta behaulde ende HAIJA sijn guede wille dwaen, off mer wil hijt ende dij Personna offte dioe Meent na consenteria, soe moeghen se 't mith riucht werandrija. Toe lesta sidza wij mith disser vorsz. baer al hiara scijlingha, deer eer datum dissen breffs wessen habbed, doed toe wessen, alsoe dat elckoerem al aulda scijlden wth gueder herte, deer voerglijden sint, scilled qwijtscilda ende alla toekommende riuchten neij inhaald ws baers voersz. foer God ende dae wrald jaen ende consentiria altingh sonder arghelist. In orkunde des weerheeds soe habbed wij Baerlioed vors. wse sigelen hijr onder henghed, ende om een maera festicheed habbed wij HERMANNUS, Abt ende meena convents lijoeden ws Abdijesigel ende des Conventssigel hijr meij aen henged; ende ick HAIJA voersz. hab desghe-

Wumkes.nl

lika disse baer mith mijn sigel besigeled in t jeer ws Herens twsen fijourhondert trija ende tachtich, feria etc. post Dominicam in albis (*).

Volgens het oorspronkelijke op perkament met 8 *afhangende strooken, waaraan twee, no.* 3 *en* 7, *fragmenten van zegels nog voor afteekening vatbaar waren. Al de zeven zegels waren in groen was. Berustende in het Rijks Archief* 1865.

(*) In 1483 viel Paasch in op 30 Maart. Dominica in albis is de eerste zondag na Paasch dus in 1483 6 April. In plaats van het „etc." na „feria" zal een cijfer moeten worden gelezen aanduidende de hoeveelste *feria*, dag, het was na *Dominica in albis.* De dagtekening van dit stuk valt dus op 7, 8, 9, 10, 11 of 12 April 1483.

Wumkes.nl